

Technická univerzita v Liberci

FAKULTA PŘÍRODOVĚDNĚ-HUMANITNÍ A PEDAGOGICKÁ

Katedra: Českého jazyka a literatury
Studijní program: Bakalářský
Studijní obor: Filologie

**Dítě a jeho role ve vybraných prózách
(Motiv outsiderství spojený s životem na periferii)**

The child and his role in selected prose
(Theme outsiders associated with life on the periphery)

Bakalářská práce: 10-FP-KČL-B-07

Autor: Tereza Gábrová

Podpis:

Vedoucí práce: Mgr. Kateřina Váňová

Počet

stran	grafů	obrázků	tabulek	pramenů	příloh
68	0	7	0	38	7

V Liberci dne: 24. 4. 2013

TECHNICKÁ UNIVERZITA V LIBERCI

FAKULTA PŘÍRODOVĚDNĚ-HUMANITNÍ A PEDAGOGICKÁ

Katedra českého jazyka a literatury

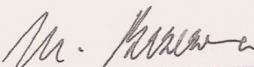
ZADÁNÍ BAKALÁŘSKÉ PRÁCE

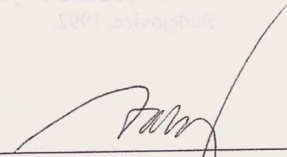
(pro bakalářský studijní program)

pro (kandidát): Tereza GÁBROVÁ
adresa: Všeň 139, 512 65 VŠEŇ
studijní obor (kombinace): Filologie - český jazyk a literatura
Název BP: **Dítě a jeho role v prózách vybraných autorů**
Název BP v angličtině: **Child and his Role in the Novels of Authors Selected**
Vedoucí práce: Mgr. Kateřina Váňová
Konzultant:
Termín odevzdání: duben 2011

Poznámka: Podmínky pro zadání práce jsou k nahlédnutí na katedrách. Katedry rovněž formulují podrobnosti zadání. Zásady pro zpracování BP jsou k dispozici ve dvou verzích (stručné, resp. metodické pokyny) na katedrách a na Děkanátě Fakulty přírodovědně-humanitní a pedagogické TU v Liberci.

V Liberci dne 29. 4. 2010

děkan

vedoucí katedry

Převzal (kandidát):
Datum: 24. 4. 2013

Podpis: Gábrová

Název BP: DÍTĚ A JEHO ROLE V PRÓZÁCH VYBRANÝCH AUTORŮ

Vedoucí práce: Mgr. Kateřina Váňová

Cíl: Charakteristika vybraných textů z hlediska žánrového; analýza a interpretace próz s ohledem na specifickou roli dítěte v každé z nich.

Požadavky: Studium primární a sekundární literatury.

Metody: Textová analýza, interpretace, komparace, syntéza.

Literatura: BARRIE, James Mathew : Peter Pan. Praha : Albatros, 1997.
DAHL, Roald : Karlík a továrna na čokoládu. Praha : Academia, 2007.
ENDE, Michal : Děvčátko Momo a ukradený čas. Praha : Albatros, 2005.
ENDE, Michal : Příběh, který nikdy neskončí. Praha : Albatros, 1987.
LINDGRÉNOVÁ, Astrid : Bratři lví srdce. Praha : Albatros, 2001.
LINDGRÉNOVÁ, Astrid : Mio, můj Mio. Praha : Albatros, 2004.
Sekundární literatura:
DAHL, Roald. Kluk. Praha : VOLVOX GLOBATOR, 2009.
DOROVSKÝ, I. ŘEŘICHOVÁ, V. a kol. : Slovník autorů literatury pro děti a mládež, I zahraniční spisovatelé. Praha : Libri, 2007.
JANÁČKOVÁ, Blanka : Světová literatura pro děti a mládež s texty k interpretaci. Ústí nad Labem : Univerzita J.E. Purkyně v Ústí nad Labem, 2008.
STRÖMSTEDTOVÁ, Margareta. Astrid Lindgrenová. Životopis. Praha : Albatros, 2006.
TOMAN, Jaroslav. Vybrané kapitoly z teorie dětské literatury. České Budějovice, 1992.

Čestné prohlášení

Název práce: Dítě a jeho role ve vybraných prózách

(Motiv outsiderství spojený s životem na periferii)

Jméno a příjmení Tereza Gábrová

autora:

Osobní číslo: P08000039

Byl/a jsem seznámen/a s tím, že na mou bakalářskou práci se plně vztahuje zákon č. 121/2000 Sb. o právu autorském, právech souvisejících s právem autorským a o změně některých zákonů (autorský zákon), ve znění pozdějších předpisů, zejména § 60 – školní dílo.

Prohlašuji, že má bakalářská práce je ve smyslu autorského zákona výhradně mým autorským dílem. Beru na vědomí, že Technická univerzita v Liberci (TUL) nezasahuje do mých autorských práv užitím mé bakalářské práce pro vnitřní potřebu TUL. Užiji-li bakalářskou práci nebo poskytnu-li licenci k jejímu využití, jsem si vědom povinnosti informovat o této skutečnosti TUL; v tomto případě má TUL právo ode mne požadovat úhradu nákladů, které vynaložila na vytvoření díla, až do jejich skutečné výše. Bakalářskou práci jsem vypracoval/a samostatně s použitím uvedené literatury a na základě konzultací s vedoucím bakalářské práce a konzultantem.

Prohlašuji, že jsem do informačního systému STAG vložil/a elektronickou verzi mé bakalářské práce, která je identická s tištěnou verzí předkládanou k obhajobě a uvedl/a jsem všechny systémem požadované informace pravdivě.

V Liberci

Dne: 26.04. 2013

Tereza Gábrová

Poděkování

Touto cestou bych chtěla poděkovat Mgr. Kateřině Váňové, za cenné rady a připomínky a trpělivé vedení při psaní mé bakalářské práce. Dále bych ráda poděkovala mým rodičům za podporu při studiích

Abstrakt

Bakalářská práce se zaměřuje na postavy dětských hrdinů, kteří jsou charakterizováni jako outsideři, odsunutí od okolní společnosti. Pro analýzu postav, typu dětských outsiderů, slouží vybrané překladové zahraniční tituly literatury pro děti a mládež.

Anotace

Teoretická část bakalářské práce představuje žánr příběhové prózy ze života dětí a její vývoj související s motivem outsiderství a s postavami dětských hrdinů. **Praktická část obsahuje rozbor vybraných titulů k interpretaci dětské role a její spojitosti s motivem outsiderství. Na základě analýzy konkrétních hrdinů byla navíc vytvořena typologie postav dětí – outsiderů. Má bakalářská práce se opírá především o článek Mileny Šubrtové, který se zabývá fenoménem outsiderství v próze pro děti a mládež.**

Klíčová slova: Příběhová próza s dětským hrdinou, motiv outsiderství, paralelní světy, iniciační cesta, Roald Dahl, Michael Ende, Astrid Lindgrenová.

Annotation

The theoretical part of the thesis is a genre of narrative prose of life of children and their development-related motive as an outsider figures of child heroes. The practical part contains an analysis of selected titles to interpret children's role and its connection with the motif of an outsider. Based on the analysis of specific heroes addition was created to establish a typology of children characters - outsiders. This thesis is based on Article Milena Subrtova, which deals with the phenomenon of outsiders in the development of prose for children and youth.

Keywords: Narrative prose with a child hero, motive outsiders, parallel worlds, initiatory journey, Roald Dahl, Michael Ende, Astrid Lindgren.

Seznam zkratek

apod. a podobně

atd. a tak dále

č. číslo

ISBN mezinárodní standardní číslo knih

ISSN mezinárodní standardní číslo periodik

mj. mimo jiné

např. například

tzv. takzvaný

tj. to je

Obsah

1 Úvod.....	11
1.1 Metodika práce.....	12
2 Žánrové vymezení příběhové prózy	
s dětským hrdinou	13
2.1 Příběhová próza ze života dětí a motiv outsiderství	13
3 Dětský hrdina – outsider.....	18
3.1 Motivy spojené s outsiderstvím a životem na periferii.....	20
4 Dětský hrdina ve vybraných prózách.....	22
4.1 Rozbor vybraných příběhových próz	
k analýze typů dětských literárních postav.....	22
4.1.1 Autor díla: Roald Dahl	22
4.1.2 Dílo: Karlík a továrna na čokoládu.....	22
4.1.2.1 Charakteristika hlavní postavy.....	23
4.1.3 Znaky outsiderství	25
4.1.4 Úloha hrdiny.....	28
5 Autor díla: Michael Ende	30
5.1 Dílo: Děvčátko Momo a ukradený čas.....	30
5.1.1 Charakteristika hlavní postavy.....	31
5.2 Znaky outsiderství	33
5.3 Úloha hrdiny	36
6 Autorka díla: Astrid Lindgrenová	37
6.1 Dílo: Bratři Lví srdce.....	38
6.1.1 Charakteristika hlavní postavy.....	39
6.2 Znaky outsiderství.....	40
6.2.1 Úloha hrdiny.....	44
7 Dílo: Mio, můj Mio.....	47
7.1 Charakteristika hlavní postavy.....	48
7.2 Znaky outsiderství.....	49
7.3 Úloha hrdiny.....	51
8 Atributy outsiderství ve vybraných prózách.....	53
8.1 Typologie vybraných hlavních postav	55
9 Paralelní světy jako obrazy nových domovů hrdinů.....	57
10 Závěr.....	60
11 Seznam použité literatury.....	63
11.1 Primární literatura.....	63
11.2 Sekundární literatura.....	63
12 Seznam obrázkových příloh.....	66
13 Přílohy.....	67

1 Úvod

Inspirací pro moji bakalářskou práci bylo pojetí role dětské postavy s handicapem, které nastínila v zajímavém článku: *Fenomén outsiderství ve vývoji prózy pro děti a mládež*¹ literární teoretička Milena Šubrtová. V článku se zaměřuje na stále frekventovanější fenomén outsiderství, objevující se v literatuře pro děti a mládež. Reaguje na jev, kdy autoři intencionální literatury nápadně často uvádějí své dětské postavy do pozic outsiderů, obvykle žijících na periferii. Jejich znevýhodněná postavení se dále rozvíjejí prostřednictvím vývojových fází, do nichž hrdinové vstupují během iniciačních cest.² Dětské protagonisty procházejí vlastní sebereflexí, která vede k jejich sebeuvědomování.

Ve své bakalářské práci se pokusím doložit tvrzení Mileny Šubrtové prostřednictvím analýzy vybraných příběhových práz s dětským hrdinou.

U konkrétních postav se zaměřím především na (a) outsiderské rysy hrdinů, (b) atributy spojené s fenoménem outsiderství, (c) predestinaci hrdinů, jejich úlohu v konkrétním díle, (d) sebepoznání/sebeuvědomění hrdiny v průběhu iniciační cesty, mj. odkazujícím k prvkům postav mytických hrdinů.

Bakalářská práce je rozdělena do tří hlavních částí. První část popisuje postup a metody práce. Druhá část je zaměřena především na žánrové vymezení příběhové prózy a na historický vývoj příběhové prózy ze života dětí s konkrétním zaměřením

¹ ŠUBRTOVÁ, M. : *Fenomén outsiderství ve vývoji prózy pro děti a mládež*. In Ladění, časopis pro teorii a kritiku LDM. První vydání. Brno : BM Typo, 2003.

² ŠUBRTOVÁ, M. : *Fenomén outsiderství ve vývoji prózy pro děti a mládež*. In Ladění, časopis pro teorii a kritiku LDM. První vydání. Brno : BM Typo, 2003.

na typy dětských literárních postav. Třetí část je věnována vybraným prózám, ve kterých interpretuji postavy hlavních hrdinů. Jejím cílem je mj. vytvořit výchozí typologii dětských outsiderů.

1.1 Metodika práce

Literatura pro děti a mládež se člení na intencionální a neintencionální literaturu. V bakalářské práci bude předmětem zájmu literatura intencionální.

Pro analýzu jsem si vybrala díla zahraničních autorů, kteří ve své tvorbě často a opakovaně využili typu dětských outsiderských postav. Jedná se o Roalda Dahla a jeho dílo: *Karlík a továrna na čokoládu*, Michaela Endeho s titulem: *Děvčátko Momo a ukradený čas* a švédskou autorku Astrid Lindgrenovou u níž jsem se zaměřila na dvě knihy: *Bratři Lvi srdce* a *Mio, můj Mio*.

Ze zvoleného korpusu dětských literárních postav jsem si vybrala protagonisty, které spojuje outsiderská pozice.

Pracovala jsem s oporou o řadu titulů primární i sekundární literatury. Především o využívané odborné encyklopedie a lexikony, např. o *Encyklopedie literárních žánrů*³ D. Mocné aj. Peterky; *Lexikon teorie literatury a kultury*⁴ J. Trávníčka aj. Holého; dále o články či učební texty související s danou problematikou, např. *Meandry a metamorfózy dětské literatury*⁵; *Sedm klíčů k otevření literatury pro děti a mládež 90. let XX. století (Reflexe české tvorby a recepce)*⁶ S. Urbanové; *Tisíc tváří hrdi-*

³ MOCNÁ D.; PETERKA J. : *Encyklopedie literárních žánrů*. Praha – Litomyšl : Paseka, 2004.

⁴ TRÁVNÍČEK J., HOLÝ, J. : *Lexikon teorie literatury a kultury*. Brno: Host, 2006.

⁵ URBANOVÁ S. : *Metamorfózy dětské literatury*. Olomouc : Votobia, 1999.

⁶ URBANOVÁ S. : *Sedm klíčů k otevření literatury pro děti a mládež 90. let XX. Století*. Olomouc:

ny⁷ J. Campbella, a dále o knihy zabývající se teorií literatury, např. *Úvod do teorie literatury*⁸ J. Hrabáka a V. Štěpánka; *Na okraji chaosu*⁹ D. Hodrové. Kompletní výčet přináší seznam pramenů a použité literatury v závěru práce.

2 Žánrové vymezení příběhové prózy s dětským hrdinou

Příběhová próza ze života dětí zachycuje skutečné obrazy z dětského života. Zároveň představuje tzv. základní a typické modely mezilidských vztahů a životních situací. Cílem práz s dětským hrdinou je přiblížit se dětskému čtenáři a ukázat mu cestu k jednoduššímu vnímání světa a lepší orientaci v něm.¹⁰ Osou příběhů je dramaticky sestavený děj, který je rozvíjen prostřednictvím jednání dětských protagonistů. Dětský hrdina se potýká s různými morálními a sociálními konflikty, které prověřují jeho charakterové vlastnosti. Zohledněny jsou také vztahy k okolnímu světu, například k rodině či přátelům apod.

2.1 Příběhová próza ze života dětí a motiv outsiderství

Příběhy ze života dětí procházely ve světové literatuře složitým vývojem od počátečního sentimentálního zaměření k umělecky pravdivému zachycení dětských myšlenek, tedy k umělecké autentičnosti a pravdivosti.¹¹

Votobia, 2004.

⁷ CAMPBELL, J. : *Tisíc tváří hrdiny*. Praha : Portál, 2000.

⁸ HRABÁK J., ŠTĚPÁNEK V. : *Úvod do teorie literatury*. Praha : SPN 1987.

⁹ HODROVÁ, D. : *Na okraji chaosu...Poetika literárního díla 20. století*. Praha: Torst, 2001.

¹⁰ TOMAN, J. : *Vybrané kapitoly z teorie dětské literatury*. České Budějovice: Jihočeská Univerzita, 1992, s. 73 .

¹¹ CHMELÍKOVÁ, V. : *Světová literatura pro děti a mládež*. Plzeň: Západočeské nakladatelství, 1998, s. 16.

Na přelomu první a druhé poloviny devatenáctého století vznikala díla, která si mezi dětskými čtenáři získala takovou oblibu, že nejen že je přijali za své, ale záhy se některá z nich stala předmětem literárních adaptací. Jedním z prvních autorů pro dospělé, který se nepřímo přiblížil dětskému vnímání byl v první polovině devatenáctého století Charles Dickens.

„Dickens je mistrem výrazné charakteristiky postav, včetně dětských. Pro dětského čtenáře má obzvláštní význam autorovo citové zaujetí pro líčené události, jeho neskryvané sympatie k zuboženým a jednoznačný vztah k dobru a zlu.“¹² Dětské literární postavy v díle Charlese Dickense byli sirotci či jinak handicapovaní jedinci. Častý výskyt znevýhodněných dětských postav souvisel zřejmě s příchodem realismu v devatenáctém století, který se snažil nabízet čtenářům, co možná nejpravdivější obraz světa, tedy i neidealizované hrdiny, tj. například znevýhodněné postavy, nebo přímo outsidersy.

Charles Dickens se snažil o pravdivé podání dětského života, přičemž se nechal inspirovat vlastními zážitky z dětství. Dílo *David Copperfield* (1850, česky 1903) je autobiografií jeho dětství až k samotné dospělosti. Nejznámějším dílem Charlese Dickense je próza *Oliver Twist* (1838, česky 1844).

Milena Šubrtová ve svém článku zabývajícím se motivem outsiderství reaguje také na tvorbu Charlese Dickense: *„Motiv outsiderství tu byl determinován tíživou sociální situací zobrazovaných jedinců, proto větší pozornost nepoutalo ani tak vnitřní vyrovňávání se hrdiny s outsiderskou pozicí, jako spíše vnější proces proměny bytosti opovrhované na uznávanou*

¹² GENČIOVÁ, M. : *Literatura pro děti a mládež, ve srovnávacím žánrovém pohledu*. Praha: SPN, 1984.

a respektovanou.“¹³ Takto pojatý motiv outsiderství se stal na nějakou dobu módní záležitostí, s níž pak ve své tvorbě polemizuje další významný prozaik, Mark Twain. Jeho hrdinové se s rolí outsiderů dobrovolně identifikují, jedná se o status osobní volby. Nicméně motiv outsiderství je stále zobrazován v realistické rovině společenských vazeb.¹⁴

Ve dvacátém století se často navazovalo na folklorní tradici a docházelo tak k prolínání s pohádkovým žánrem. Na motiv outsiderství se nahlíželo z pohledu dávných mýtů a legend. Časté bylo doplnění o sociální či zdravotní handicap.¹⁵ Dětský hrdina byl v tomto období situován do realisticky zachyceného prostředí, v němž hledal své uplatnění a smysl svého života. Ve dvacátém století, respektive ve třicátých letech dvacátého století, dochází k proměně některých postav, ze siroteků v mytické hrdiny. „*Takovýto vyděděnec měl zároveň symbolický význam spasitele.*“¹⁶

Příběhové prózy ze života dětí se začaly mísit s nově vznikajícími žánry, jako byly například moderní pohádka či fantasy příběhy. „*V poslední třetině 20. století se postavy siroteků a opuštěných dětí dále přesouvají do tzv. „pohádkových románů“, a jejich osud byl zřetelně porovnáván s osamělostí a odcizením se od technokratické společnosti.*“¹⁷ Autoři čerpali z literárních mýtů určených dospělým čtenářům a poznatky zpracovávali v příbězích adresovaným dětským čtenářům. „*Na*

¹³ ŠUBRTOVÁ, M. : *Fenomén outsiderství ve vývoji prózy pro děti a mládež*. In Ladění, časopis pro teorii a kritiku LDM. První vydání. Brno: BM Typo, 2003, s. 30.

¹⁴ ŠUBRTOVÁ, M. : *Fenomén outsiderství ve vývoji prózy pro děti a mládež*. In Ladění, časopis pro teorii a kritiku LDM. První vydání. Brno: BM Typo 2003, s. 30.

¹⁵ CAMPBELL, J. : *Tisíc tváří hrdiny*. Praha: Portál 2000, s.286.

¹⁶ ŠUBRTOVÁ, M. : *Fenomén outsiderství ve vývoji prózy pro děti a mládež*. In Ladění, časopis pro teorii a kritiku LDM. První vydání. Brno: BM Typo, 2003, s. 30.

¹⁷ ČEŇKOVÁ, J. : *Vývoj literatury pro děti a mládež a její žánrové struktury*. Praha: Portál, 2006.

rozdíl od běžných adaptací je však podrobuje nové, mnohdy provokativní interpretaci korespondující s myšlenkovými proudy 20. století.¹⁸ Dětské hrdinové překračují reálné prostředí a dostávají se do prostředí imaginárních světů, kde se uplatňují některé ze znaků fantasy literatury či iniciačního románu.

Hlavní protagonisty vybraných iniciačních příběhů (chápáno nyní jako subvarianta moderní příběhové prózy) obvykle spojuje jisté předurčení (predestinace), skutečnost, že jsou vyvoleni k nějakému úkolu. Vznikají tak ucelené dobrodružné příběhy oscilující na hranici reality a fantazie. Dějová linie graduje nejčastěji v paralelním světě, do něhož se hlavní hrdinové dostávají a v němž nalézají pomoc při řešení svízelných životních situací. Právě zde hrdinové procházejí důležitým osobnostním vývojem.

V rámci tohoto typu příběhových próz lze spatřovat zřetelné paralely s iniciačním románem. Jak uvádí Alena Zachová, *„Žánr iniciačního románu vznikl křížením schématu románu se schématem mýtu a obřadu. Používá proto symboliku typickou pro mýty. Ústředním tématem románu zasvěcení je kvalitativní proměna, duchovní vývoj jedince. Hrdina je vystavován situacím, představujícím pro něj pokušení a osobní zkoušky, prochází katabází, symbolickou smrtí, musí nalézt vlastní identitu a proměněný – znovuzrozený se navrácí zpět.“*¹⁹ V jiné dimenzi paralelního světa bývá dětskému hrdinovi zpravidla přidělen průvodce, jež ho na dalších cestách doprovází. *„V iniciačních románech se objevuje charakteristická trojice postav: hrdina – adept zasvěcení, zasvětitel – moudrý*

¹⁸ ŠUBRTOVÁ, M. : *Kapitoly ze světové literatury pro mládež II.* In Příběhy inspirované literaturou pro dospělé. Olomučany: FINAL TISK, 1998, s. 13.

¹⁹ ZACHOVÁ, A. : *Mýtus jako paměť prózy.* Univerzita Hradec Králové: Gaudeamus, 2002 , s. 105.

*prostředník, mezi světem hrdiny a vyššími světy a panna – ženský princip, představující zduchovnělé milostné téma.*²⁰

V příběhových prózách s dětským hrdinou však zmiňovaný ženský princip nemívá podobu panny, kterou hrdina vysvobozuje ze spárů netvora, často dokonce není přítomen vůbec. Pakliže přítomen je, mívá jiné konotace než v románech iniciačních, nejčastěji se jedná o princip mateřský, saturuje hrdinovi chybějící matku.

Dalším charakteristickým rysem paralelních světů bývá odlišné vnímání času a prostoru. Platí zde zpravidla zvláštní časoprostorové zákony, odlišné od zákonů reálného světa. Zatímco ve světském prostoru hrdinové čelí svým handicapům, konfliktním situacím, smutku, bolesti, smrtelnosti, neúprosnému běhu času, mimo tento svět, v dimenzi, kam vstupují, podléhají jiným zákonům, vstupují do reality, v níž svých handicapů pozbývají, do uměle konstruovaného bezčasí, do světa radostí, her a dobrodružství, v němž nezřídka vládne nesmrtelnost.

Na konci své cesty se dětský hrdina obvykle stává zachráncem imaginárního (případně reálného) světa. Zároveň se mění z přehlíženého/zatracovaného jedince v jedince zralého a společností uznávaného, odkazujícího k mýtu.

Tento typ příběhu konstruovaný podle výše naznačeného schématu se v různých variacích stal trvalou součástí literatury pro děti a mládež. V různých podobách je obsažen např. v prózách J. M. Barrieho: *Peter Pan* (1906, č. *Petr Pan*, 1997), M. Ende: *Příběh, který nikdy neskončí* (1979, č. 1987), a dále v dílech, která byla vybrána k analýze v rámci této práce.

²⁰ ZACHOVÁ, A. : *Mýtus jako paměť prózy*. Univerzita Hradec Králové: Gaudeamus, 2002, s. 105.

Outsiderské téma bylo ve druhé polovině dvacátého století spojováno se dvěma významy²¹, kdy je tzv. vyžděněc symbolem záchrany pro ostatní, a nebo pro sebe samého. Původně sociálně handicapovaný dětský hrdina se stává oblíbeným, ba dokonce nepostradatelným pro okolí. Záchrana je tedy chápána z obou úhlů pohledu, za (a) zachránce pro svět a za (b) záchrana hrdiny před vlastním odcizením. V letech osmdesátých až devadesátých dvacátého století se tento typ hrdinů dostává i do české literatury pro děti a mládež.²²

3 Dětský hrdina – outsider

Outsider je dle slovníku cizích slov²³ definován jako nevýznamný člověk, který není schopný se samostatně rozhodovat. Tento typ člověka je tzv. vyřazený ze společnosti, tedy nepočítá se s ním jako s jejím plnohodnotným členem.

Hlavním znakem dětských outsiderů je sociální odloučení, jak uvádí Milena Šubrtová.²⁴ Postava outsidera je prezentována a rovněž vnímána jako odstrčená bytost, o kterou nikdo z okolí nejeví zájem. On sám, ani nikdo jiný, často neočekává, že by vlastními silami cokoliv dokázal, natož, aby dokázal změnit život svůj či ostatních. „*Outsider je tedy jedinec na okraji sociální reality, která ho obklopuje.*“²⁵ Ve většině případů bývá takový hrdina také nositelem kladných vlastností, čímž dochází

²¹ ŠUBRTOVÁ, M. : *Fenomén outsiderství ve vývoji prózy pro děti a mládež*. In Ladění, časopis pro teorii a kritiku LDM. První vydání. Brno: BM Typo, 2003, s. 33.

²² ŠUBRTOVÁ, M. : *Fenomén outsiderství ve vývoji prózy pro děti a mládež*. In Ladění, časopis pro teorii a kritiku LDM. První vydání. Brno: BM Typo, 2003, s. 33.

²³ PECH, V. : *Slovník cizích slov, rčení a zkratk ve spisovné a hovorové češtině*. Praha : Kvasnička a Hampl, 1950.

²⁴ ŠUBRTOVÁ, M. : *Fenomén outsiderství ve vývoji prózy pro děti a mládež*. In Ladění, časopis pro teorii a kritiku LDM. První vydání. Brno: BM Typo 2003, s. 28.

²⁵ ŠUBRTOVÁ, M. : *Fenomén outsiderství ve vývoji prózy pro děti a mládež*. In Ladění, časopis pro teorii a kritiku LDM. První vydání. Brno: BM Typo 2003, s. 29.

ke kompenzaci hmotných nedostatků, které jsou u dětských outsiderů typické.

K výše uvedeným charakteristikám často přistupuje různý typ handicapu, ať už avizovaný sociální, nebo tělesný. Jelikož zde hovoříme o outsiderovi – dítěti, je jeho postavení o to složitější. Dětský hrdina je konfrontován se světem dospělých i svých vrstevníků, kde si obtížně vydobývá své vlastní místo. Není pro něj snadné se prosadit, natož něčeho významného dosáhnout. Startovní pozici mu neusnadňuje ani skutečnost, že autoři próz nechávají své hrdiny často vyrůstat bez vlastní rodiny, jako sirotky. Obvyklá je také konfrontace s prostředím nevlídné pěstounské rodiny, nezřídka charakterizované jako omezení, sobectví, materialističtí tyrani.

Dětského protagonistu - outsidera, který je na samém počátku své životní pouti, čeká řada překážek a úskalí, která souvisí s procesem vývoje jeho osobnosti a jeho sebeuvědoměním. Postava outsidera se v jistém ohledu blíží k postavě tzv. „jiného“²⁶, která představovala většinou postavy na okraji společnosti. Jednalo se o jedince, kteří museli projít předurčenou poutí, osvětlující či ospravedlňující smysl jejich života. Postava „jiného“ je srovnatelná s postavou outsidera a jeho náhlým vstupem do společnosti, rozchází se však v pojetí činů, které musí outsider vykonat, aby se stal hrdinou a byl tak vnímán i svým okolím. U typů „jiných“ podle Daniely Hodrové se jedná o činy pouze ojedinělé a jednosměrné. Postavy upřednostňují především svůj vlastní prospěch, jednají pragmaticky. Od dítěte outsidera mohou čtenáři naopak očekávat, kromě snahy vymanit se ze svého nevýhodného

²⁶ HODROVÁ, D. : Na okraji chaosu..*Poetika literárního díla 20. století*. Praha: Torst, 2001, s. 680.

postavení, také řadu altruistických skutků ve prospěch druhých nebo celé společnosti. Během vývoje prochází hrdina z přehlíženého outsiderského postavení prostřednictvím fází iniciační cesty do postavení uznávaného hrdiny pro společnost.

V níže vybraných knižních titulech se pokusím oba úhly pohledu nalézt a přesněji specifikovat.

3.1 Motivy spojené s outsiderstvím a životem na periferii

Motiv sociálního odloučení

Pro postavu outsidera, se užívá českého synonyma vyděděnc, což zároveň odkazuje k jednomu z jeho typických znaků, sociálnímu odloučení, životu na okraji společnosti.²⁷ Postava outsidera bývá přehlížena okolím, jelikož většinou nevyniká ničím zajímavým. Vyděděnc je celkově odtržený od společnosti a od lidí samotných. Dětský hrdina je postaven na okraj společnosti na základě skutečností, které popisují níže.

Motiv neúplné rodiny

K údělu outsidera často patří strádání v oblasti rodinné lásky a výchovy. Zpravidla se jedná o dítě bez jednoho z rodičů či o sirotka, který žije sám, nebo v prostředí pěstounské rodiny, kde je jeho strádání umocněno ústrky ze stran pěstounů. Objevuje se například neúplnost ve výchově a okolní šikana, důsledkem je pak „a priori“ negativní vztah společnosti k takovému hrdinovi. Nezřídka je terčem opovržení a posměchu, odsouzený k osamocenému životu bez přátel. Jiným důsledkem výše uve-

²⁷ ŠUBRTOVÁ, M. : *Fenomén outsiderství ve vývoji prózy pro děti a mládež*. In Ladění, časopis pro teorii a kritiku LDM. První vydání. Brno: BM Typo 2003, s 33.

deného je pak lítost a soucit okolí, jež se může nepříznivě odrážet na sebevědomí hrdiny, a tudíž vede k neobjektivnímu sebehodnocení.

Motiv zdravotního handicapu

Vyděděncem se dětská postava stává rovněž díky zdravotnímu handicapu, ať už díky těžké nemoci nebo tělesnému postižení. V některých případech je život outsidera ztížen tím, že je sirotkem a navíc nemocným. Jeho špatný zdravotní stav vede též k sociálnímu odloučení a omezuje dětského outsidera v obvyklém růstovém vývoji.

Motiv „jiného“ vzhledu (jinakosti)

Outsiderská charakteristika souvisí také se vzhledem protagonisty. Outsideri jsou obvykle nezajímavými jedinci, kterým je automaticky přisuzován nenápadný vzhled. Ve spojení s dalšími motivy, jako například s chudobou či se zdravotním handicapem, je zjev protagonisty o to horší. Postavy dětských outsiderů bývají popisovány jako chudé, v roztrhaných starých šatech či jako nemocné, s nezdravým bledým vzhledem. V moderních prózách tohoto typu můžeme najít dětské hrdiny i s další vzhledovou odlišností, např. u Harryho Potera to byla v první řadě jizva na čele či brýle, obě jej charakterizovalo a jistým způsobem i odlišovalo. Můžeme se také setkat s odlišnostmi spojenými s barvou pleti dětských protagonistů apod.

4 Dětský hrdina ve vybraných prózách

4.1 Rozbor vybraných příběhových práz k analýze typů dětských literárních postav

4.1.1 Autor díla: Roald Dahl

(13. 9. 1916 – 23. 11. 1990)

Roald Dahl byl anglický prozaik norského původu.

Do povědomí čtenářů se zapsal jako autor, který dokáže mistrně vystavit groteskní příběhy. Jeho prózy jsou typické svým humorem a překvapivými pointami. Ve své tvorbě se zaměřil také na dětského čtenáře. *„Dospělými byly pohádky často přijímány s rozpaky a byly považovány za nevhodné. Dětské čtenáře si však autor získal osobitým humorem balancujícím na hranici ironie a satiry a schopností vcítit se do jejich myšlení.“*²⁸

K typickým znakům jeho pohádek patřilo prolínání reality a fantazie, hyperbola a nonsens. Pracoval s tradičními náměty, které se snažil obohacovat svým originálním přístupem.²⁹

4.1.2 Dílo: Karlík a továrna na čokoládu

Kniha vyšla v roce 1964 pod názvem *Charlie and the chocolate factory*, česky pod názvem *Karlík a továrna na čokoládu*³⁰ (2007); překlad Jaroslav Kořán, verše přeložil Pavel Šrut. Celý příběh je vyprávěn er-formou s chronologickou kompozicí.

Fantazijní příběh *Karlík a továrna na čokoládu* od Roalda Dahla, představuje dvojí pohled na městský život. První pohled

²⁸ DOROVSKÝ, I., ŘEŘICHOVÁ, V. : *Slovník autorů literatury pro děti a mládež 1. Zahraniční spisovatelé*. Praha: Libri, 2007, s. 282.

²⁹ DOROVSKÝ, I., ŘEŘICHOVÁ, V. : *Slovník autorů literatury pro děti a mládež 1. Zahraniční spisovatelé*. Praha: Libri, 2007, s. 282.

³⁰ DAHL, R. : *Karlík a továrna na čokoládu*. Praha: Academia, 2007, ISBN 80-200-1436-8.

se upírá na život chudé rodiny Bucketových na periferii. Druhý pohled směřuje k bohaté vrstvě obyvatelstva. Autor tyto dva pohledy porovnává prostřednictvím dětských zástupců vybraných z rozdílných sociálních vrstev. Jedním z hlavních protagonistů je Karlík Bucket. Karlík je obrazem chudého, ale vychovaného chlapce, který se nakonec stane majitelem továrny na čokoládu. Dílo vyzdvihuje důležitost slušného lidského chování bez ohledu na příslušnost ke společenské vrstvě.

Próza je podle tiráží³¹ knih označována jako fantazijní příběh, ale současně jako moderní pohádka. Přesné zařazení by bylo obtížné a v závěru zavádějící. K pohádkovému žánru odkazuje motiv štěstí/náhody (nalezení bankovky), jímž jedinec-outsider získává možnost se zviditelnit. Odkaz k fantasy literatuře je nejzřetelnější v imaginárním prostředí továrny. Vybraní hosté továrny se ocitají v paralelním fantastickém prostředí, naprosto odlišném od života vně tento svět, kde nefungují reálné zákony, vystupují zde nadpřirozené předměty a postavy, vše je možné. Dětské čtenáře mají možnost se seznámit s výrobou lákavých cukrovinek a kouzelným prostředím továrny.

4.1.2.1 Charakteristika hlavní postavy

Přímou charakteristiku hlavního dětského hrdiny v příběhu nenalezneme. Jeho osobnost je vyjádřena prostřednictvím promluv a vystupováním protagonisty během vyprávění. Během prohlídky dochází k častému porovnávání mezi dětmi. Ostatní děti kolem Karlíka jsou nevychované a stále se snaží na sebe upozornit. Při každé ze zastávek v továrně autor poukazuje na nedostatek ve výchově jednoho z dětí, tím že jej nechá podstou-

³¹ DAHL, R. : *Karlík a továrna na čokoládu*. Praha: Academia, 2007, ISBN 80-200-1436-8 .

pit zkoušku vychovanosti. Karlík všem těmto zrádným léčkám pouze přihlíží, jelikož on nemá potřebu něco získat či se dokonce povyšovat nad ostatními. „*Naposledy zašeptal tenký, nervózní hlásek: „Já jsem Karlík Bucket!“ „Karlík!“ vykřikl pan Wonka. „Ale, ale, ale! Tak to jsi ty! Ty jsi přece ten chlapec, co našel svůj kupón teprve včera, vid’? Ano, ano. Četl jsem o tom dneska ráno v novinách. Právě včas, můj chlapče! Ani nevíš, jak mě to blaží! Jak ti to přeju!*“³² Karlíkovo chování během prohlídky je velmi nenápadné a tiché. Poslušně poslouchá výkladu, a proto jako jediný zůstává bez újmy při konci prohlídky.

Literární postava Karlíka Bucketa je v díle ukázkou správně vychovaného dítěte, což souviselo s dostatkem rodinné lásky a opory, jíž se mu dostávalo. Přesto je hlavní hrdina z vnějšího pohledu pouhým outsiderem, jelikož rodina, z níž pochází, je velmi chudá. Karlík je čtenářům představen jako oddaný chlapec, který na první místo staví spokojenost rodiny. Jeho hlavní předností je ochota rozdělit se i o to málo, co vlastní, například o čokoládu, kterou dostává jednou za rok. Jeho výjimečnou schopností je využít každé příjemné chvílky ve svém krušném životě.

V díle je tato schopnost například ukázána při každodenním odchodu do školy, kdy Karlík chudě oděný a hladový procházel kolem továrny na čokoládu, a přesto se dokázal zahřát a nasytit pouhou čokoládovou vůní, která se z továrny linula. Přes finanční tíseň rodiny se dětský hrdina zvládne nadchnout pro každou maličkost, která mu dávala možnost aspoň na chvíli zapomenout na životní těžkosti, nespravedlnost a zlo ve světě. Autor

³² DAHL, R. : *Karlík a továrna na čokoládu*. Praha: Academia, 2007, ISBN 80-200-1436-8, s. 52.

hlavnímu hrdinovi jeho chudobu kompenzoval velkou rodinou, jež jej obklopuje láskou a psychicky jej naplňuje.

4.1.3 Znaky outsiderství

Motiv chudoby

K outsiderství odkazuje původ hlavního hrdiny, vyrůstajícího v chudé rodině a žijící na okraji města v rozpadlém domku. Vnímání chudoby je navíc prohlubováno popisem soužití mnohačlenné rodiny v malé místnosti. *„Na tolik lidí to byl opravdu malý domek, a není tedy divu, že se jim tam žilo dost nepohodlně. Byly v něm všehovšudy dvě místnosti a jedna jediná postel.“*³³ Životním údělem se ukazuje především obstarávání potravy a teplého oblečení.

Autor je mistrem kontrastu, jehož užitím vedle sebe staví střídmy jídelníček rodiny a hojnost továrny na cukrovinky. *„Hlady samozřejmě Bucketovi neumírali, ale všem do jednoho – oběma dědečkům, oběma babičkám, Karlíkovu tatínkovi, Karlíkově mamince a zvláště malému Karlíkovi – škrundalo od rána do večera v prázdném břiše. Nejhorší to bylo pro Karlíka. Pravda, tatínek a maminka mu tu a tam přenechali svůj oběd nebo večeři, ale pro kluka, který rostl jako z vody, to bylo pořád málo.“*³⁴

Karlík přestože strádá, dokáže odolat lákavým výrobkům, které by konečně mohly ukojit jeho touhu po sladkostech. U dětí žijících v blahobytu bychom tuto vlastnost nalézali těžce, jelikož ony si neumí představit, že by svou chuť po sladkostech nemohly ukojit a jakéhokoli přání docílit. Hmotné nedostatky jsou

³³ DAHL, R. : *Karlík a továrna na čokoládu*. Praha: Academia, 2007, ISBN 80-200-1436-8, s. 7.

³⁴ Tamtéž, s. 8

v příběhu však zároveň i obrazem dobrého charakteru, nezkaženého mocí peněz, což dokazují rozdílné charakteristiky chudých a bohatých postav.

Motiv práce

Živitelem rodiny je otec, pan Bucket, který pracuje na dělnické pozici v továrně na zubní pasty. „Šroubovači uzávěrů na tuby zubní pasty ovšem moc peněz nevydělávají, a tak ať pracoval pan Bucket sebevíc, ať šrouboval uzávěry na tuby sebe-rychleji, nikdy nevydělal tolik, aby si mohli dovolit pořádné jídlo. Jediné, co si mohli dopřát, byl chléb s umělým tukem k snídani, vařené brambory se zelím k obědu a zelná polévka k večeři. Jenom o nedělích se měli trochu lépe. Však se taky na každou neděli těšili. K jídlu měli sice to samé, co všední den, ale každý mohl dostat nášup.“³⁵ Nešťastný osud rodiny graduje zrovna v období Vánoc a tuhé zimy, kdy otec přichází o práci, jelikož je nahrazen strojem. Pan Bucket sežene novou práci, která je však pouze sezonní. Celé dny odhazuje sníh, což je velmi fyzicky náročné a pan Bucket je více oslaben. Hlavnímu hrdinovi nezbývá nic jiného, než k této situaci pouze přihlížet. Rodinu se snaží podporovat aspoň tím, že nemá žádné požadavky ohledně jídla či ošacení, naopak se jí snaží uklidnit a být jí psychickou oporou.

³⁵ Tamtéž, s. 8.

Motiv rodinné lásky a výchovy v rozdílných sociálních skupinách

Autor spojuje ve své knize chudobu s dobrým a nezkaženým charakterem lidí. Špatná sociální situace je zároveň prostředkem vyjadřujícím blízkost vztahů uvnitř rodiny. Život bohatých lidí naopak vede k zaslepenosti před opravdovými životními hodnotami, jako jsou například láska a ohleduplnost k druhým lidem. Směřuje spíše k lakomství, žárlivosti, sobeckosti, panovačnosti, neúctě a u dětí navíc k rozmazlenosti a nevychovanosti. *„Ostatně ona mě nemá co kritizovat, když to chcete vědět. Jí se čelisti taky za celý den nezastaví, jak na mě pořád jenom křičí a ječí. „Tak už dost, Fialko,“ ozvala se z protějšího kouta pokoje paní Garderóbová. Stála tam na klavíru, aby ji dav neušlapal. „Uklidni se, matko, tolik jsem zas neřekla,“ houkla na ni slečna Garderóbová.“*³⁶

U Karlíka naopak mohou čtenáři sledovat, jak se snaží být oporou nejen pro své rodiče, ale také pro své prarodiče, aniž by od tohoto chování očekával nějaký přínos pro sebe samého. *„Karlík byl jejich láskou, jediným potěšením jejich života a na jeho večerní návštěvy se těšili celý den. Často přišla i Karlíkova maminka a tatínek, postáli u dveří a společně naslouchali vyprávění čtyř staroušků. A tak každý večer, snad na celou půlhodinku, vstupovalo do tohoto pokoje štěstí a rodina dočista zapomínala na svůj hlad a bídu.“*³⁷

V bohatých rodinách, tedy v rodinách mimo periférii, jsou vztahy popisovány opačně. Děti z bohatých kruhů nepomáhají svým rodičům, natož prarodičům, jsou pro ně spíše zdrojem fi-

³⁶ Tamtéž, s. 31.

³⁷ Tamtéž, s. 11.

nancí, sladkostí a dárků. V bohatých rodinách mají děti nadvládu nad svými rodiči. Rodiče jim plní sebemalichernější přání. Děti jsou rozmazlené a nesamostatné, vše, co potřebují, jim zařídí rodiče či prarodiče. Hlavní hrdina - outsider oproti nim stojí na vlastních nohách, zná životní úskalí a nechce být pro své rodiče přítěží.

4.1.4 Úloha hrdiny

Od začátku příběhu je zřejmé, že hlavního hrdinu čeká nesnadná životní cesta, záhy zjišťujeme, že je díky nalezení zlatého kuponu jedním z vyvolených a vše nasvědčuje tomu, že jeho úloha je mimořádná. Záchrana rodiny a továrny na čokoládu je jeho osudem. *„Co si máme počít?“ brumlala nešťastně babička Pepička. „Nevezme si od nás ani sousto. Slyšela jsem, jak mu maminka ráno u snídani podstrkovala svůj krajíc chleba, ale ani se ho nedotkl. Musela si ho vzít zpátky.“ „Je to hodný chlapec.“ řekl dědeček Jiří. „Zasloužil by si lepší osud.“³⁸*

Předurčení hlavního hrdiny není v příběhu explicitní. Hlavní hrdina se sice po náhodném nalezení bankovky dostane k čokoládě s vítězným kupónem, ale je to již třetí pokus (odkazuje k pohádkové tradici). Náznaky predestinace jsou patrné během prohlídky továrny, která se de facto stává ekvivalentem iniciační cesty (ve smyslu uvedeném v kapitole 2.2). V postavě Willyho Wonky lze spatřovat onoho zasvětitelce, jehož úloha spočívá v poučení, výkladu smyslu událostí a v kázání. Zde je nositelem didaktické funkce příběhu.

³⁸ DAHL, R. : *Karlík a továrna na čokoládu*. Praha: Academia, 2007, ISBN 80-200-1436-8, s. 38.

Přerod outsidera v hrdinu lze sledovat v několika fázích jeho iniciační cesty, přičemž každá z nich je v podstatě započata zkouškou připravenou pro všechny zúčastněné a ukončena potrestáním toho, kdo neobstál. Hlavní hrdina zdánlivě pasivně přihlíží selhání ostatních dětí a jeho zásluha spočívá ve schopnosti nepodlehnout pokušení. Které je o to větší, že právě on, žijící v nedostatku, je „a priori“ v největším pokušení.

Díky svému charakteru zbavuje rodinu chudoby, plní sen svůj i svého dědečka, a současně řeší Wonkův problém ohledně nástupnictví v jeho továrně. *„Vyběhl z výtahu a začal Karlíkovi potřásat rukou s takovou vervou, že mu ji div nevyškubl z ramene. „Blahopřeju ti, junáku!“ hlaholil. „Srdečně ti blahopřeju! Mám z toho ohromnou radost! Líp to dopadnout nemohlo! No to je báječné! Víš, že jsem tušil hned od začátku, že to budeš ty? Bravo, Karlíku, bravo!“³⁹*

Tuto skutečnost lze chápat symbolicky jako splnění spasitelské úlohy, k níž byl předurčen (což mj. dokazuje i vybraná citace), přičemž záchrana jde hned dvojím směrem. Jednak zachraňuje sebe a svou rodinu před životem v bídě a nouzi, jednak je zachráncem budoucnosti čokoládového světa. Podstatné je rovněž to, že zachráncem továrny se může stát právě a jenom dítě, jak ostatně dokládá další ukázka z knihy: *„Jistěže by se našla spousta chytráků, kteří by dali jánevímco, kdyby mohli továrnu převzít po mně, ale o takovéhle lidi já nestojím. Nestojím o nikoho dospělého. Dospělý člověk by mě neposlouchal; nechtěl by se nic učit. Všechno by chtěl dělat po svém. Proto potřebuji dítě. Potřebuji hodné a citlivé, takové, kterému mohu svěřit všechna vzácná tajemství výroby*

³⁹ Tamtéž, s. 121.

*cukrovinek – dokud jsem ještě naživu*⁴⁰

Hodnotíme-li hrdinu dle typologie outsiderů Mileny Šubrtové,⁴¹ musíme konstatovat, že v díle *Karlík a továrna na čokoládu* se jedná především o typ outsidera-zachránce (rodiny, továrny). Patrný je ovšem i motiv záchrany sebe samého, vymanění z života na periferii.

5 Autor díla: Michael Ende

(12.11. 1929 – 28.08. 1995)

Německý prozaik, lyrik a dramatik. Od roku 1954 pracoval v Mnichově na „volné noze“, psal pro rozhlas a kabarety. Do literatury pro děti a mládež přinášel ve svém díle originální fantastické prvky. „*Německý autor Michael Ende vytváří výpravná pohádková dobrodružství, mnohohrstevnatá v kompoziční i jazykové složce, v nichž uplatňuje schéma iniciačního románu.*“⁴² Dále pokračoval ve své tvorbě pohádkové fantasy, čímž se stal všeobecně známý u dětských čtenářů. Román *Příběh, který nikdy neskončí* jej postavil na příčky nejčtenějšího autora dětské generace.

5.1 Dílo: Děvčátko Momo a ukradený čas

Kniha byla vydána poprvé roku 1973 pod názvem *Momo oder die seltsame geschichte von des zeit-dieben und von dem kond, das den menschen die gestohlene zeit zurückbrachte*, česky pod názvem *Děvčátko Momo a ukradený čas* (1979). O český překlad se postarala Misárková Milada. Pohádková novela je do-

⁴⁰ Tamtéž, s. 127.

⁴¹ ŠUBRTOVÁ, M. : *Fenomén outsiderství ve vývoji prózy pro děti a mládež*. In Ladění, časopis pro teorii a kritiku LDM. První vydání. Brno: BM Typo 2003, s. 29.

⁴² ŠUBRTOVÁ, M. : *Kapitoly ze světové literatury pro mládež II*. In Příběhy inspirované literaturou pro dospělé. Olomučany: FINAL TISK, 1998, s. 12.

provázena originálními ilustracemi Františka Skály. Celý příběh je vyprávěn er-formou s chronologickou kompozicí.

Hlavním tématem příběhu je snaha zdůraznit hodnotu času, kterou si nejen obyvatelé městečka přestávají uvědomovat. Hrdinkou příběhu je děvčátko Momo, které zachrání obyvatele od útlaku symbolicky ztvárněných šedých mužů a ukáže lidem pravé životní hodnoty. V próze se opět prolínají znaky žánru příběhové prózy, pohádky a fantasy. Pohádkovými motivy jsou např. květy času, želva s kouzelnými schopnostmi. Prvky fantasy a iniciačního románu spatřujeme například v paralelním světě s odlišným vnímáním času, nebo v dívčině cestě, na které ji provází její zasvěcenec Mistr Hóra.

5.1.1 Charakteristika hlavní postavy

Hlavní hrdinkou příběhu je, jak už sám název díla napovídá, děvčátko Momo. Jeho původ není znám. Dozvídáme se pouze, že žije samo na okraji města, v rozpadlém amfiteátru. Už sama tato skutečnost staví hrdinku na periferii, jednak místní, jednak sociální. K roli outsidera ji autor odsuzuje nejen nejasným původem a absencí rodiny, ale rovněž životem situovaným do ruin amfiteátru. Přesto však je hned v úvodu knihy patrné, že dokáže mimořádné věci.

Děvčátko Momo je pro městečko symbolem záchrany, zpočátku je však osamoceným děvčátkem, které hledá své životní uplatnění. Na rozdíl od předešlého hrdiny příběhu je děvčátko přímo charakterizované. Autor se popisu hrdinky podrobně věnuje.

„Momo byla malá a byla dost hubená. Člověk ani při dobré vůli nepoznal, kolik je jí let. Osm, nebo možná už dvanáct? Momo měla neposlušné kudrnaté vlasy, černé jako smůla. Podíval ses na děvčátko a napadlo tě, že se jich snad nikdy nedotýkaly nůžky nebo hřeben. A pak ještě měla Momo veliké, neobyčejně krásné oči. Také její oči byly černé jako smůla. A kupodivu, právě takovou barvu měly nohy malého děvčátka. Neboť Momo chodila skoro pořád bosa.“⁴³

Z ukázky je patrné, že vzhled dívky působil spíše chudě a zanedbaně. Výjimku tvoří pouze popis dívčích očí a dále pak charakteristika jejich mimořádných schopností. *Momo dovedla druhým tak naslouchat, že bezradný a nerozhodný najednou úplně přesně věděl, co chce. Nebo tak, že se ostýchavý zbavil naráz nesmělosti a pocítil odvahu. Nebo tak, že nešťastný a utlačený znovu nabyl důvěru a znovu se dovedl radovat. A když si někdo myslel, že je celý jeho život pochybený a nemá vůbec žádný smysl a že on sám je pouze jeden z milionů, částek, na které vůbec nezáleží a kterou lze nahradit stejně rychle jako nádobí v kuchyni - a když šel a všechno to vyprávěl malému děvčátku Momo, najednou mu z nějakého záhadného důvodu bylo jasné, a to již při tom, kdy mu z úst ještě splývala jeho vlastní slova, že se pořádně mýlí a že on, takový, jaký je, existuje mezi všemi lidmi jenom jednou jedinkrát, a to že je důvod, proč je právě svým vlastním způsobem pro svět důležitý. Ano, tak dovedla Momo druhému naslouchat!“⁴⁴*

⁴³ ENDE, M. : *Děvčátko Momo a ukradený čas*. Praha: Albatros, 1979, ISBN 13-880-79 14/55, s. 13.

⁴⁴ ENDE, M. : *Děvčátko Momo a ukradený čas*. Praha: Albatros, 1979, ISBN 13-880-79 14/55, s. 8.

5.2 Znaky outsiderství

Motiv sociálního odloučení

K outsiderství odkazuje místo pobytu protagonistky. Žije na kraji města, je odloučena od okolní společnosti. Distance sociální je naznačena mj. tím, že nežije v běžném domě, dokonce ani na kraji města, ale ještě dál, v opuštěném amfiteátru, který i v dobách své největší slávy byl určen spíš chudým vrstvám, jak ostatně dokazuje následující ukázka.

„Na jihu toho velkého města, venku na periferii, kde začínají první pole a kde si domy a domky oblékají čím dál chatrnější plášť, leží zbytky malého amfiteátru ukrytého v piniovém hájku. Ale nebyl to žádný pyšný amfiteátr, dokonce ani v těch dávných dobách. Jistě už tehdy sloužil chudšímu obecnstvu.“⁴⁵

Motiv „jiného“ vzhledu (jinakosti)

Děvčátko je čtenářům představeno prostřednictvím vnitřní i vnější charakteristiky (kapitola 5.1.1), podle popisu se jedná o dívku na první pohled jinou, odlišující se od děvčat svého věku. Kromě vizáže spočívá její výjimečnost nejen v jejím zastřeném původu, ale i v její schopnosti naslouchat lidem. Ta je v příběhu prostředkem sblížení s obyvatelstvem městečka a zároveň znakem predestinace hrdinky k mimořádnému činu. Tajuplnou minulost hrdinky prohlubuje nápadná absence rodiny. Jedná se o dívku nejistého původu, ale i nejistého stáří. *„A kdy ses narodila, Momo?“ Momo dlouho přemýšlela a konečně řekla: „Já jsem na světě pořád...pokud se aspoň pamatuju.“⁴⁶*

⁴⁵ Tamtéž, s. 10.

⁴⁶ ENDE, M. : *Děvčátko Momo a ukradený čas*. Praha: Albatros, 1979, ISBN 13-880-79 14/55, s.13.

U děvčátka se neobjevují žádné vzpomínky na předchozí život, než se v městečku objevila, což zároveň také může působit záhadně.

Motiv chybějící rodiny

Momo žije sama, bez rodiny. „Skutečnost, že je obdobně jako řada jiných dětských literárních postav bez rodičů jen prohlubuje absolutizaci dětského prvku v konstrukci její postavy.“⁴⁷ Rodinu jí určitým způsobem nahrazovali obyvatelé městečka, zajistili jí ošacení a vybavení do rozpadlého amfiteátru.

„Ale jednoho dne si v okolí začali povídat, že v amfiteátru zase už někdo bydlí. Prý malé dítě, snad děvčátko, říkali, že to nejde tak přesně uhodnout, protože je dost podivně oblečené.“⁴⁸ V příběhu nacházíme paralelu mezi opuštěným amfiteátre a opuštěným děvčátkem. Momo si díky své dobré povaze našla rychleji přátele, kteří jí svým způsobem suplují rodinu. Možná právě díky absenci rodiny je vztah Momo k nově získaným přátelům opravdovější. A právě této skutečnosti zneužijí záporní protagonisté příběhu, šedí muži.

„Všechny její přátele jí natolik odcizíme, že už se k nim nebude moct nikdy přiblížit. A tak ubohá malá Momo zůstane úplně sama. K čemu jí potom bude tolik času? Bude pro ni jen břemenem, ano, bude pro ni dokonce kletbou! Dřív či později to už nebude moct vydržet. A pak se objevíme my, pánové, a budeme klást podmínky. Sázím tisíc roků proti jedinému

⁴⁷ ŠUBRTOVÁ, M. : *Fenomén outsiderství ve vývoji prózy pro děti a mládež*. In Ladění, časopis pro teorii a kritiku LDM. První vydání. Brno: BM Typo 2003, s. 32.

⁴⁸ ENDE, M. : *Děvčátko Momo a ukradený čas*. Praha: Albatros, 1979, ISBN 13-880-79 14/55, s. 11.

*zlomku vteřiny, že nám cestu ukáže, jen aby zase měla své staré druhy!*⁴⁹

Pro Momo tak nastává čas zkoušky, která prověří sílu vztahů. Aby pomohla svým přátelům, vydává se na cestu poznání.

Motiv paralelního světa

Záchranná mise zavádí Momo do paralelního světa, v němž se její průvodkyní stává želva Kasiopeia. Díky schopnosti želvy vidět vše o minutu dříve nachází svého „zasvětitel“, mistra Hóru. Mistr Hóra zaplnil, dle Aleny Zachové⁵⁰, pozici iniciátora v rámci iniciační cesty hrdinky. Vysvětlil dívce smysl a funkci lidského času, skutečnou hrozbu, kterou představují šedí muži. I zde se setkáváme odlišným vnímáním času v paralelním světě, respektive s jeho dočasnou změnou v okamžiku, kdy Mistr Hóra, aby umožnil hrdince přemoci šedé muže, chod času zastavil. V městečku však jako by se čas nezastavil, Momo se vrací po roce a dni (odkaz spíše k pohádkové tradici).

Oscilace na hranici reality a imaginárního prostoru, metaforicky ztvárněné plynutí času v podobě květů času, „vědoucí“ průvodce a moudrý zasvětitel je opět dokladem iniciačního charakteru vybrané prózy.

⁴⁹ ENDE, M. : *Děvčátko Momo a ukradený čas*. Praha: Albatros, 1979, ISBN 13-880-79 14/55, s. 116.

⁵⁰ ZACHOVÁ, A. : *Mýtus jako paměť prózy*. Gaudeamus: Univerzita Hradec Králové, 2002, s.85 – 96.

5.3 Úloha hrdiny

Hlavní hrdinka je opět dítě, které je díky své schopnosti naslouchat a vytvářet vztahy předurčeno k mimořádnému činu. Na schopnost lze pohlížet jako na dar, díky němuž je schopna splnit svůj úkol.

„Momo uměla tak naslouchat, že hloupého napadaly znenadání velmi moudré myšlenky. Ne snad, že by něco řekla nebo se na něco zeptala, co by ho samo na takové myšlenky přivedlo. Ne, Momo jen seděla na svém místě a naslouchala. Naslouchala tak pozorně, jak pozorně naslouchat je vůbec možné, a s tak velkou účastí, jaká je vůbec myslitelná. Dívala se při tom na toho, kdo mluvil, velkýma temnýma očima, a ten, na koho se tak dívala, cítil jak mu najednou přicházejí myšlenky, o nichž by ho ani ve snu nenapadlo, že je podobných schopen.“⁵¹

Její výjimečný dar ji předurčuje k spasitelské úloze, kterou zdařile plní. Na své iniciační cestě poznává smyslu lidského času a zlo, které čas ohrožuje. Stává se bojovnicí s oním zlem, které je personifikováno a ztělesněno v postavách šedých mužů. S podobným tématem, bojem dobra a zla, se setkáváme v tradičních pohádkách. Zde ovšem na hranici střetu příběhové prózy s dalšími žánry.

Spasitelská úloha hrdinky spočívá v záchraně městečka. Nicméně sledovat můžeme i sebe-spasitelnou tendenci. Děvčátko usiluje o záchranu města mj. proto, aby nepřišla o nově nabyté přátele. Outsiderské téma zde opět figuruje ve dvojím významu, vyděděnec coby zachránce a současně zachraňovaný. *„Zkrátka a dobře Momo potkalo velké štěstí, že*

⁵¹ ENDE, M. : *Děvčátko Momo a ukradený čas*. Praha, Albatros, 1979, ISBN 13-880-79 14/55, s. 16.

*přišla k tak vlídným lidem. Ostatně Momo si to přesně tak myslela. Ale také muži a ženy záhy poznali, že i na ně se usmálo štěstí, a to o nic menší. Potřebovali děvčátko Momo, a divili se, jak předtím trávili svůj život bez holčičky. A čím déle Momo v jejich blízkosti žila, tím pro ně byla nepostradatelnější, dokonce tak nepostradatelná, že se jenom strachovali, aby jednoho dne zase neodešla.*⁵² Výjimečnost dětské identity je viditelná hned z počátku příběhu, kdy se hrdinka dostala náhodným způsobem do městečka a stala se hlavní postavou příběhu.

6 Autorka díla: Astrid Lindgrenová

(14. 11. 1907 – 28. 1. 2002)

Švédská prozaička Astrid Lindgrenová je představitelkou vrcholné světové tvorby pro děti a mládež. V dětské literatuře vytvořila spojením tradice klasické pohádky, anglosaské literatury a idylického realismu zcela nový typ dětské literární postavy. „*Všechny autorčiny postavy odrážejí snahu proniknout do duše současného dítěte a nastavit zrcadlo mezilidským vztahům. Její originální dílo vyzařuje humanistické poselství, zasahující generace čtenářů.*“⁵³ K jejím šedesátým narozeninám byla založena ve Švédsku literární cena Astrid Lindgrenové. Samotná autorka získala řadu významných ocenění, mimo jiné i Cenu Hanse Christiana Andersena v roce 1958.⁵⁴

⁵² ENDE, M. : *Děvčátko Momo a ukradený čas*. Praha: Albatros, 1979, ISBN 13-880-79 14/55, s. 15.

⁵³ DOROVSKÝ, I., ŘEŘICHOVÁ, V. : *Slovník autorů literatury pro děti a mládež 1. Zahraniční spisovatelé*. Praha: Libri, 2007, s. 517.

⁵⁴ Tamtéž, s. 516 – 517.

6.1 Dílo: Bratři Lví srdce

Dílo bylo poprvé vydáno roku 1973 pod názvem *Bröderna Lejonhjärta*, česky pod názvem *Bratři Lví srdce* (1992). O český překlad se postarala Jarka Vaňková, kniha je obohacena ilustracemi Františka Skály ml. Příběh je vyprávěn ich-formou s chronologickou kompozicí.

Hlavním tématem knihy je dobrodružná výprava dvou bratrů, během níž si jeden z nich uvědomí svoji pravou hodnotu. Součástí tématu příběhu je ale také jejich nezlomná bratrská láska, pro kterou není ani smrt překážkou.

Jeden z hlavních hrdinů je smrtelně nemocný chlapec, díky svému handicapu vyčleněný z kolektivu. Jeho jediným zpestřením jsou dobrodružné příběhy, které mu bratr vypráví. Autorka detabuizuje smrt, k jejímu snadnějšímu pochopení použila abstrakci, přechod do jiné, lepší dimenze. *V roce 1987 vyprávěla Astrid Lindgrenová v jednom televizním programu o množství dopisů, které dostala o Bratrech Lví srdce, především od lékařů, kteří léčí nevyléčitelně nemocné děti. Jedna německá lékařka popisuje, jak jsou děti smířené, když mají zemřít. Rodiče se jim neodvažují dát najevo, že umřou. Utěšují je, zprávy o zdravotním stavu uhlazují a ujišťují je, že všechno bude zase dobré. Ale dítě, které je na smrt nemocné, ví, že zemře, a kniha jako Bratři lví srdce mu může být hlubokou útěchou. Číst ji společně s nevyléčitelným dítětem znamená následovat dítě do temnoty, držet ho za ruku a nepouštět ji.*“⁵⁵

⁵⁵ STRÖMSTEDTOVÁ, M.: *Astrid Lindgrenova*. Praha: Albatros, 1999, ISBN 80-00-01794-6, s. 289.

Příběhová próza se opět odehrává částečně v pohádkových kulisách a nese rysy fantasy literatury. Hlavní hrdinové se po smrti ocitají v jiném světě, v němž mizí jejich handicapy fyzické, a zčásti i psychické. Vydávají se na dobrodružnou výpravu, na jejímž konci se stávají zachránci onoho světa. I zde však pocítí vlastní smrtelnost. Přejít do další reality je výzvou pro slabšího z nich k překonání posledního handicapu, strachu. Motiv jiného světa se zde opakuje, stupňuje se jeho funkce na iniciační cestě obou hrdinů.

6.1.1 Charakteristika hlavní postavy

V příběhu vystupují dva hlavní hrdinové, s ohledem na fenomén outsiderství je však podstatnější jeden z nich, Karel Lví srdce. Karel je díky svému handicapu odsouzen k izolaci od okolního světa, navíc je polosiretek, žije sám s matkou a bratrem. Starší bratr svým způsobem supluje mužský prvek v rodině. Již od začátku vyprávění se hlavní hrdina potýká s těžkou nemocí, která mu znemožňuje žít jako jeho vrstevníci. Jeho vyprávění připomíná zповěď bezmocného člověka, který se smiřuje s blížícím se odchodem.

Kromě zdravotních problémů se potýká s nízkým sebevědomím a je přesvědčen o mnoha svých nedostacích, jak ostatně dokládá následující ukázka: „*Byl jsem vždycky totiž jenom trochu ošklivý a dost hloupý a strašpytel, co se mu třesou nohy a vůbec. Zeptal jsem se Jonatána, jak může mít rád tak ošklivého a přihlouplého kluka s rozklepanýma nohama a vůbec...*“⁵⁶

⁵⁶ LINDGRENŮVÁ, A. : *Bratři Lví srdce*. Praha: Albatros, 1992, ISBN 80-00-00347-3, s. 8.

Je zřejmé, že do outsiderské pozice jej nestaví pouze nemoc, ale také to, jak sám sebe vidí, včetně nedostatků svého zevnějšku a povahových rysů. Vnímá svou existenci jako zátěž pro ostatní v rodině i v okolí. Cítí se jako objekt soucitu a naopak obdivuje svého staršího bratra, který má všechny atributy zdravého a nebojácného chlapce. *„Jonatán opravdu vypadal jako princ z pohádky. Vlasy mu svítily jako zlato, měl zářivé, tmavé modré oči, krásné bílé zuby a úplně rovné nohy. Ale nejenom to. Byl taky hodný a silný, všechno uměl a všemu rozuměl, ve třídě byl nejlepší a všechny děti v ulici za ním běhaly, kam se hnul, a on jim vymýšlel spoustu všelijakých legrací a napínavých her.“*⁵⁷

To vše platí v reálném světě. Situace se mění poté, co se spolu s bratrem ocitá ve světě imaginárním, kde se po dlouhé cestě a mnoha dobrodružstvích situace částečně obrací a on stojí tváří v tvář okamžiku, kdy jedním svým správným rozhodnutím může vzdor tomu, jak se cítí, zachránit svého bratra. A on, posílen předešlými událostmi, překoná poslední ze svých handicapů, strach, a dokáže to.

6.2 Znaky outsiderství

Motiv zdravotního handicapu

Ke znakům outsiderství odkazuje špatný zdravotní stav hlavního hrdiny. Těžká nemoc jej upoutává na lůžko a izoluje od okolí. Je uzavřen ve svém domě a nemá možnost komunikovat se svými vrstevníky. Naopak poslouchá od návštěv své matky jak je to s ním zlé a jak jeho život nemá budoucnost. Nikdo z okolí mu nedává naději, což ovlivňuje sebehodnocení

⁵⁷ Tamtéž, s. 9.

samotného hrdiny. Kromě vnějších atributů outsidera tedy spatřujeme atributy vnitřní: nízké sebevědomí, malá sebedůvěra, strach, pocity méněcennosti.

Motiv neúplné rodiny

Hlavní hrdina žije pouze s matkou a bratrem. Jeho otec umřel, když byl novorozeně a neměl tudíž šanci se s ním poznat. Částečně mu otcovskou roli supluje straší bratr Jonatán, který mu mj. pomáhá vyrovnávat se s nemocí a jí způsobenými omezeními. Jeho charakteristika je v kontrastu s charakteristikou nemocného a neduživého Karla. Autorka jej prezentuje jako vyrovnaného, šlechetného, odvážného, rozhodného a obdivovaného jedince. Přestože je Jonatán pravým opakem hlavního hrdiny Karla, nepovyšuje se nad ním. Představuje ochrannou ruku, která mladšího bratra brání před okolím. *„Jonatán věděl, že brzy umřu. Věděli to určitě všichni kromě mě. I ve škole to věděli, protože za posledního půl roku jsem tam ani jednou nebyl, jenom jsem pořád hrozně kašlal a musel jsem ležet doma v posteli.“*⁵⁸

Proti původním předpokladům však neumírá první Karel, ale Jonatán, když zachraňuje bratra z hořícího domu. Hrdina se tak ocitá bez svého zastánce a důvěrníka, cítí se ještě zranitelnější a osamělejší než dříve. Jeho životní skepsi ještě prohlubují maminčiny zákaznice netajenými projevy falešného soucitu. Smrt bratra pak jen posiluje jeho outsiderskou pozici:

„V celém městě asi není nikdo, komu by po Jonatánovi nebylo smutno a koho by nenapadlo, že by bývalo lepší, kdybych místo něj umřel já. To jsem poznal na všech paních, které k nám

⁵⁸ Tamtéž, s. 7.

nosily látky, mušelíny a tak. Když procházely kuchyní a dívaly se na mne, vzdychaly a mamince pak říkaly: „Chuděrko, a zrovna Jonatán, takový skvělý!“⁵⁹

Motiv „jiného“ vzhledu (jinakosti)

Spolu se zdravotním stavem odsouvá hrdinu do outsiderské pozice i s ním související vzhled: *„Byl jsem vždycky totiž jenom trochu ošklivý a dost hloupý strašpytel, co se mu třesou nohy a vůbec.“⁶⁰* Vizáž a tělesná konstrukce oslabené a poznamenané těžkou nemocí podtrhují primární handicap a ovlivňují hrdinovu sebereflexi. Starší bratr Jonatán sice láskyplně přezdíval svého mladšího bratra „Suchárek“ a tato přezdívka původně vůbec nesouvisela s jeho nemocí: *„Jonatán mi říkal Suchárku. Říkal mi tak od malička a jednou, když jsem se zeptal proč, řekl mi, že proto, že má hrozně rád suchary, a to hlavně takové, jako jsem já.“⁶¹* Karel však sám sebe vnímal jen jako *„toho ošklivého a přihlouplého kluka s rozklepanýma nohama.“⁶²*

Vzhled Jonatána ostře kontrastuje: *„Jonatán opravdu vypadal jako princ z pohádky. Vlasy mu svítily jak zlato, měl zářivé, tmavě modré oči, krásné bílé zuby a úplně rovné nohy.“⁶³* A s jeho mimořádným vzhledem jsou pak spojeny i mimořádné vlastnosti. Karel se pak proti svému, podle jeho názoru dokonalému, bratrovi vymezuje jako postava po všech stránkách nedostatečná.

⁵⁹ Tamtéž, s. 13.

⁶⁰ Tamtéž, s. 8.

⁶¹ Tamtéž, s. 8.

⁶² Tamtéž, s. 8.

⁶³ LINDGRENŮVÁ, A. : *Bratři Lví srdce*. Praha: Albatros, 1992, ISBN 80-00-00347-3, s. 9.

Motiv paralelního světa

Vstupem do paralelního světa, resp. světů (Nangijala a Nangilima) je v této próze smrt. Autorka tento motiv detabuizuje a volí jej jako bránu do imaginárních světů, v nichž oba hrdinové začínají nový život, mají nová poslání.

Pro nemocného Karla, který si připadal ještě více opuštěný po odchodu svého bratra Jonatána, byla smrt vysvobozením a nadějí. Věřil, že je cestou do „*časů ohníčků a pohádek*“⁶⁴, jak mu líčil jeho starší bratr. Zde na rozdíl od světského prostoru, kde vládla jen bolest, bezmoc a strach očekává věčné jaro/léto, lze žít v blaženém bezčasí: „...*všechny pohádky vlastně vznikly v Nangijale, protože tam se skutečně pohádkové věci dějí, a kdo se tam ocitne, prožívá dobrodružství od rána do večera a v noci taky.*“⁶⁵

Vidíme opět zřetelnější paralelu s iniciačním románem či žánrem fantasy. Hrdinům se zde otevírá iniciační prostor pro uvědomování si skutečných hodnot. Život v paralelním světě ukazuje, že obyčejnost a nepatrnost je často zdánlivá, a že i sebenepatrnější hrdina správným rozhodnutím ve správném okamžiku může překonat své mantinely. Spolu se vstupem do nového světa jde ruku v ruce též změna jména/identity: „*Páni, jsem tak rád, že až budu v Nangijale, budu se taky jmenovat Lví srdce jako Jonatán, i když vůbec nejsem statečný jako on.*“⁶⁶

Karlův vstup do Nangijaly je nakonec vítaný a dobrovolný. V běžném světě nechtěl zůstat sám, a když se prostřednictvím snu setkává se zesnulým bratrem, který mu vylíčil přednosti

⁶⁴ LINDGREN OVÁ, A. : *Bratři Lví srdce*. Praha: Albatros, 1992, ISBN 80-00-00347-3, s. 8.

⁶⁵ LINDGREN OVÁ, A. : *Bratři Lví srdce*. Praha: Albatros, 1992, ISBN 80-00-00347-3, s. 8.

⁶⁶ Tamtéž, s. 15.

světa imaginárního, vyrovnaně tam odchází: „*Všechno o Nangijale byla pravda! Jonatán chce, abych si tam pospíšil, protože je tam, jak říká, báječně. Představte si, že v Nangijale na něj čekal dům, když se tam objevil, má tam dům jen pro sebe! Je to prý staré stavení, kterému se říká Rytířský dvůr, a leží v Třešňovém údolí. Není to krásné? A představte si, že první, co viděl, když na Rytířský dvůr dorazil, byla malá zelená cedulka na brance, kde stálo: Bratři Lví srdce.*“⁶⁷

V nové realitě zprvu mizí handicapy fyzické, hrdina může např. jezdit na koni, lovit ryby a v průběhu jeho iniciační cesty také psychické, jak bude ještě doloženo.

6.2.1 Úloha hrdiny

Hlavní hrdina se celý svůj život touží podobat svému bratrovi. Ten, chceme-li opět hledat paralelu s iniciačním románem, kromě role bratra plní v textu svým způsobem roli zasvětitel. Jeho úloha spočívá v poučení, výkladu smyslu událostí, on je ten, který vždy ví, jak se zachovat. Je průvodcem svého bratra. Zdá se, že ví, co skutečně v Karlovi je, a že i on se má stát hrdinou. Předjímá situace do nichž se jeho mladší bratr může dostat a připravuje ho na ně: „*Zeptal jsem se Jonatána, jestli se doopravdy musí vystavovat takovému nebezpečí. Mohl přece stejně dobře sedět doma na Rytířském dvoře u ohně a mít se dobře. Ale Jonatán řekl, že jsou věci, které musí udělat, i když jsou nebezpečné. „A proč je musíš udělat?“ „Protože jinak bych si nepřipadal jako člověk, ale jako kus hadru, jako obyčejnej trasořitka, „ řekl Jonatán.*“⁶⁸

⁶⁷ Tamtéž, s. 14.

⁶⁸ Tamtéž, s. 38.

Karlova touha se bratrovi podobat je tak silná, že se ho vzdor nízké sebedůvěře, neprůbojnosti, nerozhodnosti a bojácnosti rozhodne následovat. Jde o první důležité rozhodnutí, kdy se rozhodne zbořit mantinely své již ne tělesné, ale psychické omezenosti. Ocítá se v situaci, kdy se jeho bratr sám vydává zachránit jednoho z obyvatel údolí a jeho tíží osamělost a noční můry. Důležitou roli zde již podruhé sehrává sen, v němž slyší bratrovo volání o pomoc. Díky němu hrdina dokáže překonat sám sebe, přestože zpočátku je stále sevřen domnělým handicapem, jak to ostatně dokládá následující ukázka: „*Ano, Jonatáne, “ vykřikl jsem a seskočil z pohovky, „už jdu!“ ...Ale hned jsem pochopil, že je to nesmysl. Co já zmůžu, nikdo nebyl bezmocnější než já. Nezbyvalo mi než zase vlézt na pohovku a ležet s rozbolavělou hlavou, maličký, vylekaný a osamělý, nejosamělejší na celém světě.*“⁶⁹

Nakonec však učiní to jediné správné rozhodnutí. V knize lze najít mnoho indicií, které jej k tomuto rozhodnutí předurčují. Predestinace k překonání sebe sama a současně k záchraně dalších, přestože se o ní nemluví nijak explicitně, je tedy zřejmá.

Zajímavými situacemi, které by se daly s předurčením spojovat, jsou například vzkazy, sny a vidiny. Po odchodu bratra je hlavní hrdina sám ve středu dění příběhu. Podstupuje dobrodružnou výpravu bez jeho pomocné ruky. Zjišťuje, kdo je zrádce v údolí a nabývá nové sebedůvěry. Rekapituluje dosavadní život a začíná si všimnat vývoje své osobnosti, vnímá vlastní cenu a důležitost: „*Víš, jaký je to pro mě zážitek? Představ si, že jsem předtím skoro pořád jenom ležel v kuchyni na gauči!*“⁷⁰

⁶⁹ Tamtéž, s. 41.

⁷⁰ Tamtéž, s. 46.

Hrdina prochází obdobím zkoušek iniciace: *„Čas běžel a možná bych tam seděl doted, kdybych si nevzpomněl, co jednou řekl Jonatán – že někdy musí člověk udělat něco nebezpečného, protože jinak by si nepřipadal jako člověk, ale jako normální trasořítka. Tak jsem se rozhodl... Páni, to se mi ulevilo, když jsem se rozhodl!“*⁷¹

Symbolicky je tato vnitřní proměna hrdiny zobrazena jeho bojem s nadpřirozenými silami, se zlem, které v díle zastupuje rytíř Tengil a prehistorická příšera Katla. V tomto vybraném titulu se setkáváme s odlišným pojetím nadpřirozených sil, než u děl předešlých. Zatímco obvykle nadpřirozená postava (viz např. želva v knize Michaela Endeho, nebo Mistr Hóra tamtéž) stojí spolu s hrdinou na straně dobra, zde se jedná o postavy ztělesňující zlo. Ty jsou pro hrdinu o to nebezpečnější, že disponují nadpřirozenými schopnostmi. Hrdina podstupuje o to těžší zkoušku v podobě záchranné výpravy, jelikož je na všechny překážky sám, bez kouzelné pomoci. Když se pak znovu setkává se svým bratrem, i on si jeho proměnu zřetelně uvědomuje. Příběh tvoří řetězec zvrátů a napjatých situací, kterým musí oba bratři čelit. Nejtěžší úkol však na mladšího z nich čeká v samém závěru. Teprve tehdy může opravdu dokázat, zda jeho proměna byla komplexní. Karel Lví srdce je postaven před poslední zkoušku. Má prokázat svou odvahu a skočit do hluboké propasti s umírajícím bratrem, aby ho zachránil před smrtí a oba mohli začít nový život v Nangilimě.

„Pak nastala noc a tma přikryla Nangilaju, hory, řeku i zem. A já stal nad srázem s Jonatánem, který se mě pevně držel rukama kolem krku, až jsem cítil jeho dech na uchu.“

⁷¹ LINDGREN OVÁ, A. : *Bratři Lví srdce*. Praha: Albatros, 1992, ISBN 80-00-00347-3, s. 42.

Dýchal úplně klidně. Ne jako já...Jonatáne, bratře, proč nejsem tak statečný jako ty? Neviděl jsem propast pod sebou, ale věděl jsem, že tam je. Stačí udělat jeden krok do tmy a všechno bude za námi. A už brzy. „Suchárku Lví srdce,“ řekl Jonatán, „máš strach?“ „Ne, vlastně ano... mám strach, ale skočím stejně, Jonatáne, skočím... teď... a už nikdy se nebudu bát, už nikdy...“

„Nangilama! Jonatáne, vidím světlo! Vidím světlo!“⁷²

Jedná se o v dětské próze neobvyklý dvojí přechod do jiné dimenze, přičemž druhý z nich je co do iniciace hrdiny stupněm vyšším.

7 Dílo: Mio, můj Mio

Originální švédské vydání vzniklo roku 1954 pod názvem *Mio, min Mio*, česky pod názvem *Mio, můj Mio* (1997). Knihu ilustrovala Eliška Konopiská, jedná se o dětské kresby, které ještě více podtrhují dětské cítění. Ze švédského originálu přeložila Jarka Vaňková. Příběh je vyprávěn ich-formou, sestaven chronologickou kompozicí s občasnou retrospektivou, související se vzpomínkami hlavního hrdiny.

Pohádkový příběh vypráví o sirotkovi vyrůstajícím v nepřátelské rodině pěstounů, jež se jednoho dne, prostřednictvím snu, dostává do paralelního světa, kde nachází svého otce a nové přátele. *Strhující vyprávění o věrném přátelství a odvaze, o vítězství nad smrtí, zlobou a nenávistí a o odvěké touze lidí po svobodě a štěstí.*⁷³ Próza se opět odehrává částečně v pohádkových kulisách, které se zde prosazují dominantněji než v prózách předešlých. Nese však

⁷² LINDGREN OVÁ, A. : *Bratři Lví srdce*. Praha: Albatros, 1992, ISBN 80-00-00347-3, s. 151.

⁷³ LINDGREN OVÁ, A. : *Mio, můj Mio*. Praha: Albatros, 2004, ISBN 80-00-00464-X.

opět rysy fantasy literatury a iniciačního románu, zvláště po vstupu hrdiny do „Země v daleké dálce“.

„Vzpomeňme si například na „Mio, můj Mio“. Ovšemže výchází scéna je sentimentální: nešťastný a osamělý kluk, sirotek, na lavičce v neutěšeném stockholmském Tegnérově parku. Ale příběh nepokračuje sentimentálně, protože důležitá je v něm perspektiva hlavního hrdiny, Bo Vilhelma Olssona. A Mio, můj Mio je něco úplně jiného než trochu metafyzická, neblaze působící černobílá pohádka, kde Dobro bojuje se Zlem, jak ji mnozí chápou. Je to kniha o hluboké potřebě dítěte mít otce, být milováno a přijímáno přesně takové, jaké je, je to vyprávění o dítěti, které konečně potkává lásku a přátelství a které se pomalu, postupně během vyprávění odvažuje dát najevo svůj strach, a tak nad ním zvítězit.“⁷⁴

7.1 Charakteristika hlavní postavy

Hlavním protagonistou příběhu je devítiletý sirotek Bo vilhelm Olsson, Bosse. S pohádkovými outsidersy ho sbližuje ponížení již od věku nemluvněte život v rodině nevlídných pěstounů. Bosse je ukázkou dítěte, které si právem přeje žít lepším a plnějším životem. Jeho vzhled není nikterak mimořádný a v knize nehraje téměř žádnou roli. Dozvídáme se o něm pouze v úvodu ze zprávy stockholmské policie, která po něm vyhlásila pátrání, když znenadání zmizel: „...má světlé vlasy a modré oči, a když byl naposledy spatřen, měl na sobě krátké hnědé kalhoty, šedý pletený svetr a červenou čepici.“⁷⁵

⁷⁴ STRÖMSTEDTOVÁ, M. : *Astrid Lindgrenová*. Praha: Albatros, 1999, ISBN 80-00-01794-6, s.218.

⁷⁵ LINDGREN OVÁ, A. : *Mio, můj Mio*. Praha: Albatros, 2004, ISBN 80-00-00464-X, s. 7.

Nic nenasvědčuje tomu, že by se jednalo o dítě něčím mimořádné, snad pouze skutečnost, že bydlí v Upplandské ulici č. 13 může být předzvěstí jeho zpočátku nešťastného osudu.

7.2 Znaky outsiderství

Motiv neúplné rodiny

K outsiderství odkazuje jednak skutečnost, že hrdina jako malé dítě osiřel a je vychováván v rodině pěstounů. Nadto je však toto posíleno tím, že v rodině pěstounů zažívá verbální šikanu a ponižování, jak dokládá následující ukázka: „*Předtím jsem žil v dětském domově, odkud si mě teta Edla odnesla. Chtěla sice holčičku, ale žádnou tam neměli, tak si vzala mě, i když ani ona, ani strýc Sixtin kluky rádi neměli.*“⁷⁶

Hrdina „a priori“ čelí zklamaným očekáváním ze strany svých pěstounů, později také nevybíravému častování urážkami a pokořování: „*Hele, ty tam! Vypadni, ať na tebe nemusím koukat.*“⁷⁷ Teta se strýcem nejen že ho nevolají jménem, ale zpochybňují i původ jeho rodičů: „*A kdo je tvůj otec nikdo neví. Ale umím si představit, že to byl pěkný darebák.*“⁷⁸ Bo strádá jejich citovým chladem o to víc, že má před očima fungující rodinu kamaráda Benky: „*Někdy, když jsem šel večer spát, přál jsem si, aby Benkův tatínek byl i můj tatínek. A lámal jsem si hlavu, kdo asi je můj skutečný otec a proč nesmím bydlet u něj a u své skutečné maminky a proč jsem nejdřív musel být v dětském domově a pak u tety Edly a strýce Sixtina.*“⁷⁹

⁷⁶ Tamtéž, s. 7.

⁷⁷ Tamtéž, s. 8.

⁷⁸ LINDGREN OVÁ, A. : *Mio, můj Mio*. Praha: Albatros, 2004, ISBN 80-00-00464-X, s. 8.

⁷⁹ Tamtéž, s. 8.

Motiv splněného přání

V okamžiku největšího zoufalství se Bossemu naskytne pohádkové východisko, cesta do Země v daleké dálce.⁸⁰ Jednoho dne se opuštěnému sirotkovi přání splnilo, našel džina v lahvi, který jej seznámil s jeho pravým původem. Po přechodu do paralelního světa „Země v daleké dálce“ se hrdina setkává se svým otcem, králem země, a seznamuje se se svým osudem zachránce.

Motiv paralelního světa

Vstupu do paralelního světa předchází jedno z mnoha Bossových setkání se zelinářkou Lundinovou. Obyčejná žena, která občas chlapci podstrčila ovoce, na něj najednou, jak Bo konstatuje, hledí zvláště, podává mu jablko a prosí ho o doručení korespondenčního lístku. Loučí se s ním tak, jako by se už nikdy neměli vidět a Bosseho zaujme i obsah lístku, z něž vychází zvláštní záře a prozrazuje obsah: „*Králi Země v daleké dálce. Ten, jehož tak dlouho hledáš, je nyní na cestě k tobě. Poletí dnem a nocí a v ruce bude držet znamení: zlaté jablko.*“⁸¹

Jablko v Bosseho klíně opravdu zezlátlo a stává se prostředkem identifikace hrdiny v imaginárním světě. Daný okamžik lze chápat jako predestinaci hrdiny, ačkoli zatím není přesně zřejmé k čemu. Čtenář pouze tuší, že je hrdina v paralelním světě dlouho očekáván. Země v daleké dálce má svá pravidla odpovídající pohádkovým zvyklostem a pohádkový je rovněž přechod hrdiny do této země.

⁸⁰ Srov. ŠUBRTOVÁ, M. : *Tematika smrti v české a světové próze pro děti a mládež*. Brno, 2007. ISBN 978-80-210-4413-5, s. 72.

⁸¹ LINDGREN OVÁ, A. : *Mio, můj Mio*. Praha: Albatros, 2004, ISBN 80-00-00464-X, s. 9.

Prostředníkem se stává duch z láhve, kterou Bo najde v parku ve chvíli, kdy se cítí nejvíc opuštěný. Tradiční pohádkové schéma, vysvobození ducha z lahve, je zde aktualizováno. Svou úlohu sehrává také souhra šťastných náhod (ducha z lahve vysvobodí právě chlapec, jehož má duch odnést do Země v daleké dálce).

Vstup do jiného světa je podobně jako v případě předchozí knihy Astrid Lindgrenové spojen se změnou identity, hlavní hrdina přijímá nové jméno, Mio. Jeho život dostává nový smysl, konečně je bezvýhradně milován. Tato skutečnost stojí na počátku cesty za dalšími iniciačními úkoly, především přemožení zla zosobněného v postavě rytíře Kata. Spolu se svým průvodcem podstupuje nebezpečnou cestu, na níž je čekají tradičně tři zastavení.

Hrdina zůstává v pohádkové zemi i po splnění svého poslání, do reálného světa se vrací pouze na okamžik v závěru, kdy *„připomíná Bosseho identitu a referuje o ní již nikoliv první, ale ve třetí osobě singuláru, jako by vyprávěl o někom vzdáleném, jehož existence se v původně nastolených časoprostorových vztazích završila.“*⁸²

7.3 Úloha hrdiny

Jak již bylo uvedeno, hlavní hrdina je před vstupem do imaginárního světa označen znamením: *„Máš v ruce znamení! Ty jsi ten, jehož mám přinést! Ty jsi ten, jehož náš král tak dlouho hledá!“ Sklonil se, zvedl mě do náruče, kolem nás to zahvízdalo a zajásalo a my začali stoupat k obloze. Park už ležel*

⁸² ŠUBRTOVÁ, M. : *Tematika smrti v české a světové próze pro děti a mládež*. Brno, 2007. ISBN 978-80-210-4413-5, s. 73.

*celý temný hluboko pod námi a všechny ty domy s rozsvícenými okny, kde děti večerely se svými rodiči. Ale já, Bo Vilhelm Olsson, jsem plul na nebi pod hvězdami.*⁸³ Jako osamocený a po setkání s duchem i vystrašený sirotek nejprve nevěřil v takový osud, ale duchův hlas a pocit osamělosti a do určité míry i nesvobody v něm najednou probudily touhu po cestě do jiného světa. Absence lásky a strádání zde mizí a hrdina poprvé v životě nachází smysl života a odhodlání konat velké věci. Je citově plně saturován a takto vybaven i připraven postavit se zlu, které otcovu zemi trápí.

Z Bosseho se stává Mio, princ „Země v daleké dálce“. S přítelem Jum- Jumem, který nápadně připomíná jeho přítele z reálného světa, Benku, se vydává na cestu. Jum-Jum zde plní úlohu průvodce, je tím, který v určitých okamžicích ví víc: „*Ne, Jum-Jume,*“ řekl jsem proto nahlas. „*Tam se mnou nemůžeš.*“ „*Ale ano, jedu s tebou,*“ řekl Jum-Jum. „*Chlapec královské krve na bílém koni se zlatou hřívou, kterého doprovází jeho nejlepší přítel, přesně taková je totiž věštba. Nemůžeš změnit nic na tom, co je rozhodnuto už tisíc let.*“⁸⁴ Tato citace je dalším dokladem toho, že Bo-Mio byl k této cestě předurčen.

Více než v předchozích prózách zde hrají roli nadpřirozené síly a kouzla, jejichž prostřednictvím hrdina bojuje proti zlu. I to, že má tuto možnost pouze on, z něj činí „vyvoleného“. I zde je ovšem patrné, že záchrana království není jediným cílem jeho cesty, překonávání překážek je důležité i pro něj samotného.

⁸³ Tamtéž, s. 12.

⁸⁴ LINDGRENOVÁ, A. : *Mio, můj Mio*. Praha: Albatros, 2004, ISBN 80-00-00464-X, s. 47.

Prochází vnitřními souboji a pere se s rozpolceností, s pochybnostmi, že on opravdu může být oním vyvoleným. Slova legendy mu však dají novou sílu: „*To povídala studna a já na to musel pořád myslet. Nemohl jsem se ubránit dojmu, že právě touhle pohádkou mi studna chce oznámit, že já jsem ten královský syn, který projel Temným lesem, a že to musím opravdu udělat – že zkrátka studna vyprávěla celý večer kvůli mně a jenom proto, aby mě upozornila na něco, co mám udělat.*“⁸⁵ Z výpravy se vrací statečný a sebevědomý královský syn, jak předpovídala legenda.

Outsiderské téma zde opět figuruje ve dvojím významu. Hrdina je současně zachráncem i zachraňovaným/zachráněným. Autorka se dotýká v historii často diskutovaných témat, jako jsou zde např. dětské utrpení, svoboda. V imaginárním světě první z jmenovaných mizí (nejen co se hlavního hrdiny týká), a druhé spolu s ním do země přichází.

8 Atributy outsiderství ve vybraných prózách

V rámci rozboru vybraných děl si lze povšimnout zajímavých spojitostí. Nejnápadnější je pozice outsidera, v níž se na počátku každého z příběhů hrdina ocitá. U všech můžeme hovořit o outsiderství *sociálním*, kterým rozumíme jistou společenskou distanci. Každý z hrdinů, byť z trochu jiných důvodů, je svým způsobem vyčleněn ze společnosti. V první jmenované knize žije hrdina (Karlík) spolu se svou rodinou na periferii kvůli špatné *ekonomické situaci*, hrdinka druhé knihy (Momo) žije zpočátku na periferii kvůli *nejasnému původu* a vlastní *jinakosti*.

⁸⁵ LINDGREN OVÁ, A. : *Mio, můj Mio*. Praha: Albatros, 2004, ISBN 80-00-00464-X, s. 40.

Jeden z hlavních hrdinů knih Astrid Lindgrenové (Suchárek) je ze společenského života vyloučen díky *zdravotnímu handicapu*, a poslední hlavní protagonista (Mio) se ocitá v outsiderské pozici coby *sirotek*.

Všechny výše uvedené skutečnosti jsou pak více či méně posilovány dalšími atributy outsiderství, z nichž dominantní se jeví především ty, které jsou vyjadřovány prostřednictvím vnější či vnitřní charakteristiky hrdinů. Ta většinou na počátku příběhu odpovídá jedinci nevýraznému, nenápadnému, a to především co do popisu zevnějšku. Ošacení je popisováno jako obyčejné, často spíš velmi chatrné, typické spíš pro chudé obyvatele. Ruku v ruce s nevýrazným zevnějškem jde neprůbojná povaha, submitivita, odevzdanost, mírná pasivita. Výjimku tvoří pouze děvčátko Momo, která je aktivní posluchačkou všem obyvatelům městečka a je zřejmé, že v jejím případě se jedná o schopnost mimořádnou.

Takřka všem vybraným hrdinům (opět s výjimkou děvčátka Momo) je společná vnitřní nespokojenost s vlastním osudem, který však v reálném časoprostoru nedokážou změnit.

Situace se mění přechodem do jiného časoprostoru, kde nezřídka přijímají nové jméno (bratří Lví srdce, Mio) a zpravidla také důležité poslání. Na cestě za jeho naplněním se pak mění v sebevědomé bytosti vědomé si vlastní ceny. V mnoha případech již změněný časoprostor neopouštějí, o čemž více pojedná následující kapitola.

8.1 Typologie vybraných hlavních postav

Pokusme se nyní podrobněji charakterizovat jednotlivé typy hrdinů. Rozvrstvení hlavních znaků hrdinů slouží k širšímu představení pozic dětských outsiderů a k jejich snadnějšímu pochopení.

I. Sociálně odloučený jedinec

Z jistého úhlu pohledu lze do této kategorie zahrnout každého z hrdinů, který je z jakéhokoli důvodu vyčleněn z běžného společenského života. Většinu těchto postav však vyčleňuje nějaký další specifický rys. Proto vlastně všechny další jmenované kategorie jsou de facto subkategoriemi této kategorie.

1 Ekonomicky handicapovaný jedinec

V užším smyslu slova lze jako sociální odloučení vnímat odloučení způsobené finanční tísní hrdiny, nebo jeho rodiny. Odsunutí na periferii, na okraj společnosti, se odvíjí od společenského postavení. Lidé s nízkým postavením nemají dostatek finančních prostředků, což se promítá do způsobu jejich života, do životních hodnot. Tím se pak hrdina odlišuje od ostatních členů společnosti, buď zevnějškem (nejčastěji prosté až nuzné oblečení), nebo chováním, což jej ze společnosti vyčleňuje. A to vzdor tomu, že jejich způsob života může být často co do kvality lepší, než život těch, kteří je vyčleňují.

Tento typ dětské literární postavy – outsidera, nacházíme u díla *Karlík a továrna na čokoládu*.

2 Osířelý jedinec/jedinec nejistého původu

Kategorie, v níž se ocitají hrdinové separovaní od rodiny, sirotci, polosirotci, v našem případě (Momo) také hrdinka s nejasným původem. Tento typ outsiderů nejvíce navazuje na folklorní tradici, na téma dětského vyhnanství nejen v lidových pohádkách⁸⁶. A podobně jako zde bývá často znásoben dalšími motivy, např. šikana zlými pěstouny, opovržení a dalšími handicapy. Dětský hrdina obvykle citově strádá. Jedná-li se o polosirotku, pociťuje absenci mužského/ženského vzoru. Žije-li hrdina v rodině pěstounů, bývá zpravidla častován nadávkami, šikanován, je patrná absence jakékoli výchovy. Jedná se obvykle o systém zákazů, příkazů, nadávek a veškerá péče spočívá pouze v tom, že jej náhradní rodina spoře šatí a živí, přičemž obé si musí obvykle odpracovat. K vnějším atributům outsidera se přidávají atributy vnitřní. Většinu takových hrdinů spojuje citová deprivace. Takovým hrdinou je sirotek Bo/Mio. K typu dítěte bez rodiny ovšem lze zařadit také děvčátko Momo, jejíž původ byl neznámý. Svým tajemným původem poutala pozornost, zároveň však ji odkazoval do pozice outsidera. Svým způsobem by do této kategorie spadal i Suchárek Astrid Lindgrenové, který jako polosirotek žije pouze s matkou. Mužský vzor mu však nahrazuje starší bratr a díky zdravotnímu handicapu jej přiřadíme spíš k typu následujícímu.

3 Zdravotně handicapovaný jedinec

Kategorie vytvořená pro hrdiny, které do pozice outsiderů staví chatrné zdraví, či fyzický handicap. Nemoc upoutává hrdinu na lůžko, je zbaven možnosti života obyčejného zdravého

⁸⁶ Srov. ŠUBRTOVÁ, M. : *Fenomén outsiderství ve vývoji prózy pro děti a mládež*. In Ladění, časopis pro teorii a kritiku LDM. První vydání. Brno: BM Typo 2003, s. 30.

dítěte. Nemůže si hrát s ostatními dětmi, ani se nemůže standardním způsobem vzdělávat. Nemoc jej izoluje od okolí, absence kontaktu s vrstevníky má obvykle vliv na to, že se hrdina uzavírá do sebe a má víc možností o sobě přemýšlet. Více se dozvídáme o jeho vnitřním životě, o pocitech. O jeho charakteru často nevypovídají pouze činy, jako je to v případě hrdinů ostatních, ale také jeho vnitřní myšlenkové pochody, prostřednictvím nichž se nám odhaluje. Takový hrdina potom obvykle nemá pouze vnější atributy outsidera, ale i vnitřní, jako je např. nízké sebevědomí, neznalost vlastní ceny apod. Zdravotně handicapovaného dětského hrdinu nalezneme v díle *Bratři Lví srdce*.

Všem těmto typům hrdinů, alespoň co se týká vybraných próz, je společný další důležitý rys. Byť je lze označit jako vydědence, pojí je mesiánská úloha. Na své *cestě* totiž kromě nalezení sama sebe plní spasitelskou roli.

„Outsiderské téma tu figuruje ve dvojím významu, neboť současná literatura slučuje symboličnost obrazu vydědence coby zachránce...s odkazem na roli vydědence coby zachraňovaného.“⁸⁷

9 Paralelní světy jako obrazy nových domovů hrdinů

Dalším společným znakem u vybraných próz je změna časoprostoru spojená s *iniciací hrdiny*.

Ve všech vybraných prózách se hrdinové po neuspokojivém životě v reálném časoprostoru dostávají do jiného světa. Svět je

⁸⁷ ŠUBRTOVÁ, M. : *Fenomén outsiderství ve vývoji prózy pro děti a mládež*. In Ladění, časopis pro teorii a kritiku LDM. První vydání. Brno: BM Typo 2003, s. 33.

zde ovšem označení poněkud nepřesné. V případě prvních dvou děl se jedná o změnu prostředí v rámci města, v němž hrdinové žijí, přesto však zde platí jiná pravidla a zákonitosti, čas plyne jinak, i nereálné věci jsou možné. Ve druhých dvou knihách se jedná o přechod do jiné země, co se pravidel a zákonů týká, platí totéž, co již bylo uvedeno. Všem těmto prostředím jsou společné specifické časoprostorové zákony. Na rozdíl od prostředí reálného, kde často panuje šed', strádání, chlad (ve smyslu zimy, ale i chlad citový), společenská izolace, smrtelnost apod., zde obvykle vládne barvy, převládají přírodní scenérie často spojené s motivy jara či léta, květy, čas plyne jinak než v realitě, smrt nabývá jiných významů.

V nitru imaginárního časoprostoru zpravidla hrdinu čeká záhadná/tajemná bytost v roli průvodce, u níž neznámka odhalíme svým způsobem božské atributy (v případě zmiňovaných próz se nejčastěji jedná o (vše)vědoucí bytost). Dále je pro toto prostředí typický boj dobra se zlem, který je zpravidla podán pohádkově, tzn. jasná polarita dobra a zla (ztělesněné nejčastěji pohádkově, legendárně či mytologicky pojatými bytostmi), přičemž hrdina se přidává na stranu dobra a se zlem bojuje a poráží ho.

Imaginární časoprostor je zde zobrazován jako prostor svým způsobem ideální, zvláště po té, co hrdina dojde na konec své cesty. Jedná se o svět, v němž existuje tolerance k různosti/odlišnosti, jsou zde vytyčeny jasné morální mantinely⁸⁸. Proto není divu, že zde hrdinové hledají a přijímají nový *domov*, a ještě předtím novou *identitu*.

⁸⁸ Srov. NOVÁKOVÁ, L. : *Fantasy jako cesta ad fontes*. In Ladění, časopis pro teorii a kritiku dětské literatury: Brno, 2005. ISSN 1211-3484. s. 4.

Dokažme to na konkrétních příkladech:

Karlík se s rodinou stěhuje do továrny, která představovala jakýsi imaginární časoprostor, nedochází tam z domova vně továrnu, mění bydliště a domovem je mu továrna. Bo Willhelm Ollson přijímá novou identitu (Mio) a nový domov v Zemi v daleké dálce. Suchárek spolu s bratrem rovněž přijímají novou identitu (bratři Lví srdce) a domov nejprve v Nangijale a potom v Nangilimě. Ani jedna ze zmiňovaných dětských literárních postav se nevrátila do svých původních obydlí, v tomto případě, ani do reálného prostředí. Zůstávají v imaginárních světech, kde najednou nacházejí nové role, role ne outsiderské, ale role zachránitelské. Pouze dílo *Děvčátko Momo a ukradený čas* představuje složitější pojetí návratu či nového domova. Děvčátko se již na počátku vyprávění ocitá v novém prostředí, které se stává jeho domovem. Vše nasvědčuje tomu, že přichází odjinud (jiný způsob života, jiné oblečení). Hlavní hrdinka také podstupuje iniciační cestu, která je spojena s přechodem do paralelního časoprostoru „Ulice Nikdenebyla“. Ani zde nefungují reálné zákony a tato problematika je zde zdůrazněna prostřednictvím květů času. Momo se však do reálného světa vrací, protože její záchranná mise souvisí právě s ním. Přes zdánlivou odlišnost od próz předchozích je však podstata práce s imaginárním časoprostorem stejná.

Souhrnně lze říci, že osudem hrdinů je mimosvětový prostor, v němž se vydávají na iniciační cestu, během níž je kladen důraz na období bloudění a zkoušek, jejichž prostřednictvím dochází k jakémusi symbolickému znovuzrození (spojeno s novou identitou) a na jejím konci se hrdinové dostávají z outsiderské pozice, z pozice přehlížené

a opovrhované, do pozice uznávané a respektované nejen okolím, ale i sami sebou.

10 Závěr

Vztáhneme-li obsah práce k jejímu zadání, pak nutno konstatovat, že společným jmenovatelem pro dětské protagonisty je úloha (role) mesiánská, přičemž hrdiny dále spojuje outsiderská pozice ve společnosti. Tato je vyjádřena různým způsobem a spojována jednak s vnějšími, jednak s vnitřními atributy outsiderství.

Na základě analýzy vybraných titulů se podařilo definovat tři typy outsiderů, resp. hrdiny, které do outsiderské pozice staví především tři druhy handicapů. Jednak handicap ekonomický, dále handicap způsobený ztrátou vlastní rodiny, a na konec handicap zdravotní, přičemž hrdina je jím v různých textech více či méně stigmatizován. Všechny uvedené typy mají za následek sociální distanci. Hrdinové se tak ocitají, bez vlastního přičinění, na sociální periferii, která je často zdůrazněna dislokačně (životem na periferii města). Nejedná se však zpravidla pouze o izolaci vnější, ale v mnoha případech také o izolaci vnitřní, citovou.

Autoři textů však čtenáře nenechávají dlouho na pochybách, že i takto handicapovaný hrdina je předurčen k vykonání mimořádných činů. Prostřednictvím drobných indicií je jejich predestinace avizována již v úvodu každé z vybraných próz. K zesílení této předurčenosti pak dochází vstupem hrdinů do paralelních světů, realit, které plní roli prostorů iniciačních.

Fiktivní světy vytváří jednak prostor odpoutaný od všednodennosti, od reálného časoprostoru, v němž každý z hrdinů byl pouhým outsiderem, a stávají se jednak přitažlivým místem pro život, ale, a to je podstatnější, pro nalezení nové identity řady takových hrdinů, či nalezení úkolu, resp. poslání nebo povolání k záchraně sebe či druhých. Prostor takového světa je prostorem pro uvědomování si podstatných hodnot nejen pro románové postavy, ale i pro čtenáře⁸⁹. Ačkoli se v mnoha případech jedná spíše o útěk z reality, v níž hrdina nemůže a nedokáže čelit svému handicapu, výsledkem je v některých případech návrat do této reality (Momo), nebo návrat k sobě samému, poznání sebe samého (Mio, Suchárek).

Hrdinové však přechodem do iniciačních prostor nezachraňují pouze sebe. Jsou předurčení rovněž k záchraně svých blízkých, či jednoho z vedle sebe koexistujících časoprostorů. Vyzdvižena je zde spasitelská úloha *dítěte*. Akcentován je fakt, že pouze dítě (ne dospělý) je schopno vyhrát boj se zlem, které ve vybraných prózách ztělesňují jednak různé typy nadpřirozených postav, jednak je možné jej najít jako důsledek absence dobré výchovy, či ztělesnění strachu (zbabělost).

Společně s Milenou Šubrtovou, jejíž studie se stala východiskem pro vedenou analýzu, je možné konstatovat, že *outsiderství v literatuře druhé poloviny 20. století přerůstá ve specifický fenomén určité psychosociální krize, která je hrdinovým vývojem překonávána a sama o sobě slouží pouze jako východisko ke konstrukci literární postavy. S proměnou tohoto funkčního a významového aspektu pochopitelně souvisí*

⁸⁹ Srov. NOVÁKOVÁ, L. *Fantasy jako cesta ad fontes*. In Ladění, časopis pro teorii a kritiku dětské literatury: Brno, 2005. ISSN 1211-3484. s. 3.

i celková transpozice jeho zobrazení směrem k hyperbolizaci, grotesknosti, absurditě.⁹⁰

Vše se děje na hranici několika žánrů, prostřednictvím sbližování příběhové prózy s moderní pohádkou, do nichž vstupují rysy fantasy a iniciačního románu. Vznikají tak nové prostory pro zpracování tématu dětského vyhnanství, které dříve bylo nápadným rysem spíše legend, lidových pohádek i mýtů⁹¹. Přestože tedy vzbuzují dané prózy v mnohém očekávání pohádkového vyprávění, k iniciaci hrdinů dochází na ploše románové.⁹² Motiv outsiderství se přesouvá z dosud výhradního prostředí pohádek či realistických próz a mění se i jeho význam. Současným trendem je prezentace hrdiny jako současně *zachraňovaného i zachraňujícího*.

Podobných hrdinů, přestože práce vychází pouze z analýzy čtyř vybraných titulů, přibývá jak v zahraniční, tak v české literární produkci. Otevírá se tak prostor k hledání dalších způsobů práce s fenoménem outsiderství nejen v intencionální literatuře a můžeme sledovat její sbližování s literaturou pro dospělé.

⁹⁰ ŠUBRTOVÁ, M. : *Fenomén outsiderství ve vývoji prózy pro děti a mládež*. In Ladění, časopis pro teorii a kritiku LDM. První vydání. Brno: BM Typo 2003, s. 33.

⁹¹ Srov. ŠUBRTOVÁ, M. : *Fenomén outsiderství ve vývoji prózy pro děti a mládež*. In Ladění, časopis pro teorii a kritiku LDM. První vydání. Brno: BM Typo 2003.

⁹² Srov. tamtéž.

11 Seznam použité literatury

11.1 Primární literatura

DAHL, Roald : *Karlík a továrna na čokoládu*. Praha: Academia, 2007. ISBN 80-200-1436-8.

ENDE, Michael : *Děvčátko Momo a ukradený čas*. Praha: Albatros, 1979. ISBN 13-880-79 14/55.

LINDGREN OVÁ, Astrid : *Bratři Lví srdce*. Praha: Albatros, 1992. ISBN 80-00-00347-3.

LINDGREN OVÁ, Astrid : *Mio, můj Mio*. Praha: Albatros, 2004. ISBN 80-00-00464-X.

11.2 Sekundární literatura

BETTELHEIM, Bruno : *Za tajemstvím pohádek: proč a jak je číst v dnešní době*. Praha: Lidové noviny, 2000. ISBN 80-7106-290-1.

CAMPBELL, James : *Tisíc tváří hrdiny*. Praha: Portál 2000. 80-71783544.

ČEŇKOVÁ, Jana : *Vývoj literatury pro děti a mládež a její žánrové struktury*. Praha: Portál, 2006. ISBN 80-7367-095-X.

ČERNOUŠEK, Michal : *Děti a svět pohádek*. Praha: Albatros, 1990. ISBN 80-00-00060-1.

DAHL, Roald : *Kluk: příběhy z dětství*. Praha: Volvox Globator, 2009. ISBN 978-80-7207-739-7.

DOROVSKÝ, Ivan, ŘEŘICHOVÁ, Vlasta : *Slovník autorů literatury pro děti a mládež 1. Zahraniční spisovatelé*. Praha: Libri, 2007, ISBN 978-80-7277-314-5

GENČIOVÁ, Milena : *Literatura pro děti a mládež, ve srovnávacím žánrovém pohledu*. Praha: SPN, 1984.

HODROVÁ, Daniela : *Na okraji chaosu..Poetika literárního díla 20. století*. Praha: Torst, 2001. 80-7215-140-1.

HRABÁK Josef, ŠTĚPÁNEK Vladimír : *Úvod do teorie literatury*. Praha : SPN 1987, ISBN 14-409-87

CHMELÍKOVÁ, Věra : *Světová literatura pro děti a mládež*. Plzeň: Západočeské nakladatelství, 1998. ISBN 80-7082-440-9.

CHALOUPKA, Otakar : *Rozvoj dětského čtenářství*. Praha: Albatros, 1982. ISBN 13-824-82

CHALOUPKA, Otakar : *O literatuře pro děti*. Praha: ČS, 1989. ISBN 22-023-89.

CHALOUPKA, Otakar : *Proza pro děti a mládež*. Praha: Albatros, 1989. ISBN 13-740-89

KOUDELKOVÁ, Eva : *Současnost literatury pro děti a mládež*, In Luisa Nováková: *Několik poznámek o pohádce a fantasy*, s. 13 – s. 19. Liberec 29.-30. března 2007 Liberec: nakl. Bor, 2008. ISBN 978-80-7372-309-5.

LEDERBUCHOVÁ, Lada : *Fraus, slovník literárních pojmů, aneb co se skrývá za slovy*. Plzeň: Fraus, 2006. ISBN 80-7238-620-4.

MOCNÁ, Dagmar, PETERKA, Jiří a kol. : *Encyklopedie literárních žánrů*. Praha-Litomyšl: Pasek, 2004. ISBN 80-7185-669-X.

NOVÁKOVÁ, Luisa : *Několik poznámek o pohádce a fantasy*. In současnost literatury pro děti a mládež : Liberec, 2007, s. 13 – 19. ISBN 978-80-7372-309-5.

NOVÁKOVÁ, Luisa : *Fantasy jako cesta ad fontes*. In Cesty současné literatury pro děti a mládež: tradice a inovace. Brno, 2005. s.2 – 4. ISSN 1211-3484.

PAVERA Libor, VŠETIČKA František : *Lexikon literárních pojmů*. Olomouc, 2002. ISBN 80-7182-124-1.

PECH, Vladimír : *Slovník cizích slov, rčení a zkratek ve spisovné a hovorové češtině*. Praha : Kvasnička a Hampl, 1950.

STRÖMSTEDTOVÁ, Margaret : Astrid Lindgrénová: *Životopis*. Praha: Albatros, 2006. ISBN 80-00-01794-6.

ŠUBRTOVÁ, Milena : *Fenomén outsiderství ve vývoji prózy pro děti a mládež*. In Ladění, časopis pro teorii a kritiku LDM. První vydání. Brno: BM Typo 2003. ISBN 80-903339-0-7.

ŠUBRTOVÁ, Milena : Kapitoly ze světové literatury pro mládež II. In *Příběhy inspirované literaturou pro dospělé*. Olomučany: FINAL TISK, 1998. ISBN 80-7204-093-6.

ŠUBRTOVÁ, Milena : *Tematika smrti v české a světové próze pro děti a mládež*. Brno 2007. ISBN 978-80-210-4413-5.

TOMAN, Jaroslav : *Vybrané kapitoly z teorie dětské literatury*. České Budějovice: Jihočeská Univerzita, 1992. 80-7040-055-2.

TRÁVNÍČEK Jiří, HOLÝ, Jiří : *Lexikon teorie literatury a kultury*. Brno: Host, 2006. 80-7294-170-4.

TRÁVNÍČEK, Jiří : *Vyprávěj mi něco: jak si děti osvojují příběhy*. Příbram: Pistorius a Olšanská, 2008. ISBN 978-80-87053-07-2.

ULIČNÝ, Oldřich : Prostor pro jazyk a styl: *Lingvostylistické analýzy současné čes. prózy pro děti a mládež*. 1. vyd. Praha: Albatros, 1987. 263 s.

URBANOVÁ, Svatava : *Sedm klíčů k otevření literatury pro děti a mládež 90. let XX. století (Reflexe české tvorby a recepce)*. Olomouc: Votobia, 2004. 80-7220-185-9.

URBANOVÁ, Svatava : *Metamorfózy dětské literatury*. Olomouc: Votobia, 1999. 80-7198-548-1.

VLAŠÍN Štěpán a kol. : *Slovník literární teorie*, Praha: ČS spisovatel, 1977.

VORÁČEK, Jaroslav : *Historické a teoretické koncepty české literatury pro mládež*. Praha: Albatros, 1982.

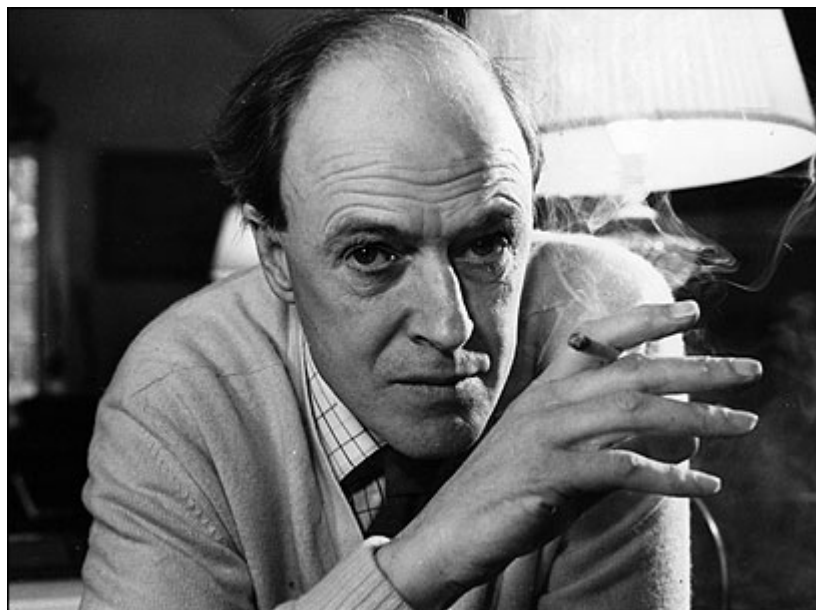
ZACHOVÁ, Alena : *Mýtus jako paměť prózy*. Gaudeamus: Univerzita Hradec Králové, 2002. 80-7041-880-X.

ZAPLETAL, Zdeněk : *Články a recenze o literární tvorbě pro děti a mládež*. Masarykova univerzita v Brně, 1992. ISBN 80-210-0644-7.

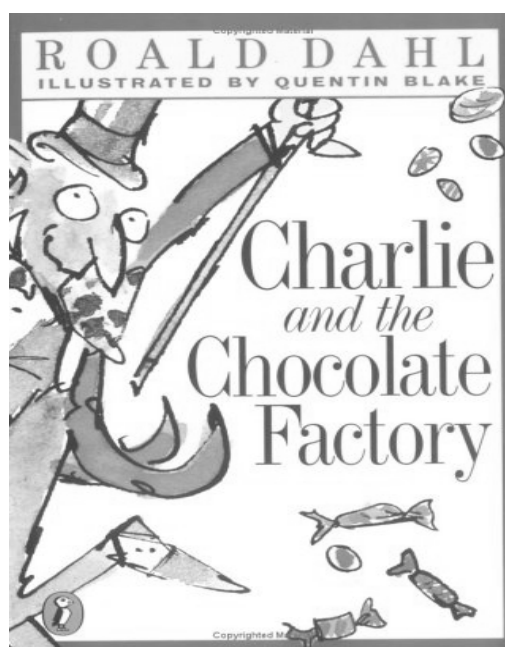
12 Seznam obrázkových příloh

Ilustrace 1: Roald Dahl.....	66
Ilustrace 2: Anglické vydání díla Charlie and chocolate factory	66
Ilustrace 3: Michael Ende.....	67
Ilustrace 4: České vydání díla Děvčátko Momo a ukradený čas.....	67
Ilustrace 5: Astrid Lindgrenová.....	68
Ilustrace 6: České vydání díla Bratři Lví srdce.....	68
Ilustrace 7: České vydání díla Mio, můj Mio.....	68

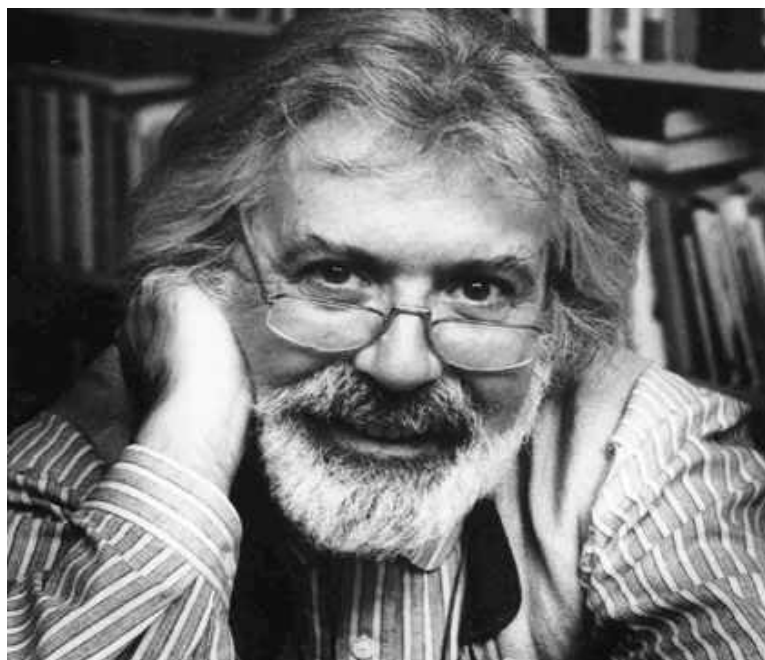
13 Přílohy

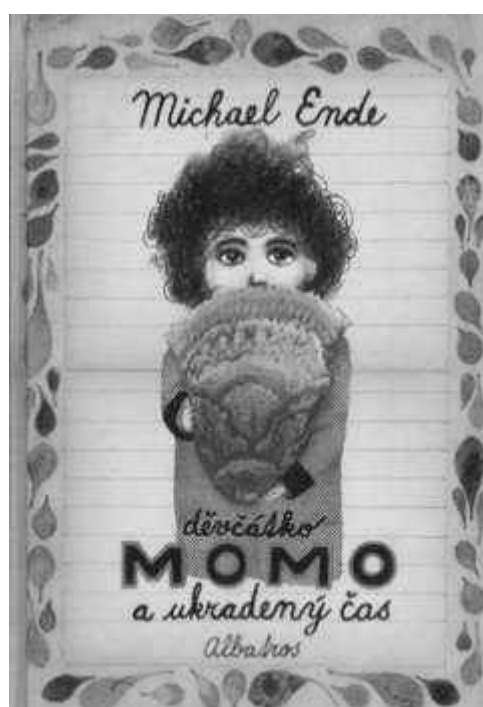
Ilustrace 1: Roald Dahl

Ilustrace 2: Anglické vydání díla
Charlie and chocolate factory

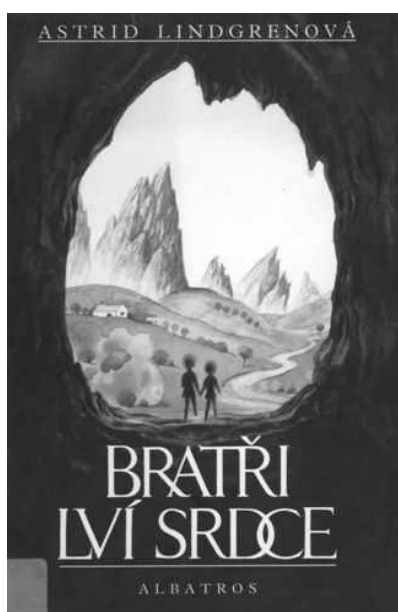
Ilustrace 3: Michael Ende

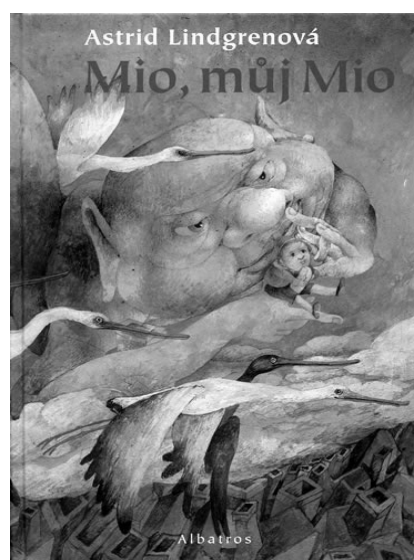
Ilustrace 4: České vydání díla
Děvčátko Momo a ukradený čas

Ilustrace 5: Astrid Lindgrenová

*Ilustrace 6: České vydání díla Bratři
Lví srdce*

*Ilustrace 7: České vydání díla Mio,
můj Mio*